

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 19 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2019

ARAŞTIRMA
Research

Din Eğitiminde Neo-Hümanist Bir İdeal: Bildung Modeli ve Almanya'da Din Eğitimi Anlayışına Etkileri

Ramazan Gürel

Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Anabilim Dalı

ramazan.gurel@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-9066-9098>

Geliő Tarihi / Received: 18.03.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 11.11.2019

Öz

Ülkelerin din eğitimine yönelik bakış açıları ve politikalarının belirlenmesinde, çağdaş gelişmelere uyum sağlayabilme çabaları yanında sahip oldukları geleneksel bilgi birikimi, kültürel değerler, eğitimle ilgili tartışmaların tarihi arka planı gibi belirleyici birtakım unsurların etkisi yadsınamaz. Tarihin farklı dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de Almanya, eğitim ve din eğitimi konusunda tartışmaların güncelliğini koruduğu en önemli ülkelerden birisidir. Alman eğitim felsefesi ve anlayışının karakteristik özelliklerinin ana hatları, Bildung adı verilen Hristiyan teolojisi ve hümanist anlayışı temsil eden bir ideal ışığında belirlenmiştir. Özellikle Romantizm felsefesinin ortaya koyduğu bir kavram olan Bildung, günümüz Almanya'sında eğitime dair bütün uygulamaların yanında din eğitimi düşüncesinin Őekillenmesinden müfredatının tespitine kadar geniş çaplı bir etki yaratmıőtır. Ortaçağ'da hâkim olan kilisenin insanın eğitimi ile ilgili baskıcı ve dogmatik düşünce yapısının dıőına çıkmayı öngören Bildung ideali, bireyin bütün potansiyellerini harekete geçirmeyi vadeden bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu çalışma kapsamında öncelikle Bildung kelimesinin kavramsal çerçevesi üzerinde durulacak, ardından Bildung kavramının bir eğitim idealine nasıl dönüőtüđu, bu sürece hangi isimlerin katkı yaptığı kronolojik olarak sunulacaktır. Makalenin ağırlıklı olarak üzerinde duracağı konu ise Bildung kavramının Almanya'da din eğitimine etkileri olacaktır. Literatür incelemesi yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışma sonucunda, Bildung idealinin Alman din eğitimi anlayışının inőasında Hristiyan teolojisi ve hümanist düşüncenin yansımaları açısından merkezi bir konumda bulunduğu gerçeği ortaya konulmaya çalıőılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Bildung, Almanya, Hümanizm, Kilise.

A Neo-Humanist Ideal in Religious Education: The Bildung Model and its Effects on the Understanding of Religious Education in Germany

In addition to the efforts to adapt to contemporary developments in the determination of the perspectives and policies of the countries regarding religious education, the effect of certain determinants such as traditional knowledge, cultural values, historical background of the debates on education cannot be denied. As in different periods of history, Germany is still one of the most important countries where the debates on education and religious education remain up to date. The main characteristics of the German philosophy and understanding of education are determined in the light of a humanist ideal called Bildung and representing Christian theology and humanist understanding. Bildung, which is a concept in which the Romanticism philosophy has emerged, created a wide range of influence from the shaping of religious education to the establishment of the curriculum in addition to all the practices related to education in contemporary Germany. Bildung ideal, which envisages to go beyond the oppressive and dogmatic thought structure of the

church which is dominant in the Middle Ages, represents an approach which promises to mobilize all the potentials of the individual. In this study, first of all, the conceptual framework of the word *Bildung* will be emphasized, and then how the *Bildung* concept becomes an educational ideal and which names contribute to this process will be presented chronologically. The article will focus mainly on the effects of *Bildung* concept on religious education in Germany. As a result of the study carried out based on the literature review method, the effects of *Bildung* ideal on the understanding of religious education in Germany will be revealed. Keywords: Religious Education, *Bildung*, Germany, Humanism, Church.

Atf / Cite as

Gürel, Ramazan. "Din Eğitiminde Neo-Hümanist Bir İdeal: *Bildung* Modeli ve Almanya'da Din Eğitimi Anlayışına Etkileri". *Marife* 19/2 (2019): 323-355. <https://doi.org/10.33420/marife.541465>.

Summary

This article is intended to discuss the conceptual frame of the term "*Bildung*", offering a chronological explanation about how the concept of *Bildung* evolved into an educational ideal and who contributed to this process. The main focus of the study is the impact the concept of *Bildung* has exercised on the religious education in Germany. Based on the doctrine of *Imago Dei* that asserts the creation of man as the manifestation of God, the concept of *Bildung* has been understood as a perfect imitation of Jesus Christ, playing a key role in the rise of a new educational ideal in Germany under the influence of the Romantic philosophy that arose as an anti-Enlightenment thought and with the efforts by Wilhelm von Humboldt. The oppression, caused by the scholastic structure of thought backed up by the Church hegemony of the Medieval Age, pushed the whole of Europe and Germany in particular into new requests in many areas. As long as we have observed during our researches, the *Bildung* ideal may be considered a fruit of such requests especially in the field of education. Taking as its starting point the mobilization of all human potentialities, the *Bildung* ideal foregrounds such elements as the man's recognition of his intellectual abilities and turning away from the clichés in the process of education and religious education, working out all his abilities and socializing with other people; it preferred to make use of the power of the religious education in these stages.

The ultimate goal of the religious education is to cultivate good human beings, and the ideal human being resulting from this educational process is expected to lead the very process of raising a new generation. Again the ideal person is one who worked out all his potentialities evenly and reached his internal integrity in a harmonious and balanced way. Along these lines, the *Bildung* ideal constitutes, in the particular of Germany, the essence of the theory and practice of both general education and the religious education. The concept of *Bildung*, founded by Humboldt and advanced to a different level by the German scholar Karl-Ernst Nipkow, represents a conception called "the critical-dialogical model of convergence between theology and pedagogy in its relationship with education and the religious education, emphasizing the importance of familiarity with the theological aspect of the pedagogy of religion. In association with the debates that have been conducted in Germany over the relationship *Bildung* and education / the religious education, we treat this relationship in the following three dimensions: traditional knowledge, social formation and individual development.

One can summarize the main characteristics of the German education built around the *Bildung* ideal as, "taking as starting point one's own history, bringing together man and life, regarding the whole of life as the field of educational activity, developing an educational method centering the senses, and emphasizing the education of exemplary teaching. The impacts of these principles that have been laid down for general educational activities by the *Bildung* ideal relying on a humanist philosophy attract attention in the German practices of the religious education. Considering the rules set by the Church as well as the Catholic, Protestant and Orthodox practices of the religious education, such ideals as "carrying the message of the Gospel and the Christian faith to all people, searching for the way leading to God through the union with Jesus Christ, saving man's nature from being static and closed, and discovering knowledge" are foregrounded by the *Bildung* ideal and find clear manifestations in the German conception, practice and curriculum of the religious education. In the final analysis, when producing solutions to the problems in the religious education in line with the *Bildung* ideal and in agreement with its historical character and development, Germany took account of the essential elements, including the Christian faith foremost, making a full use of the advantages of possessing a deep-rooted educational philosophy and history.

The Bildung ideal has turned into a concept that reflects both Christian theology and humanist and neo-humanist understanding and as an educational ideal shaped the conception of the religious education. Along these lines, the main thesis of this study is that the Bildung ideal that distinctively reflects the theological and humanistic aspects of the religious education influenced the German conception, policies and practices of the religious education. The sub-hypotheses of the study are as the following:

- Various meanings have been ascribed to the concept of Bildung in its historical development.
- The concept of Bildung has been turned into an educational ideal over time.
- The religious education that has been conducted on the basis of the Bildung ideal in Germany reflects the Christian theology and Western humanist thought.

This study, carried out with the method of the literature survey, aims at showing that the Bildung ideal, as a reflection of the Christian theology and humanist thought, holds a central position in building the German conception of the religious education.

Giriş

Çağdaş bir problem olarak din eğitimi, hedefler, içerikler/müfredatlar, okullardaki uygulamalar ve bu uygulamalardan beklentiler gibi farklı açılardan “sekülerizm, modernite, çoğulculuk, çokkültürlülük, insan hakları” gibi parametreler ekseninde tartışmalara konu olmakta; özellikle modern çoğulcu toplumların hızla gelişmesiyle, politik, bilimsel ve sosyal alanlarda önemini korumaktadır.¹ Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkede, din eğitimi konusuna yaklaşımların, hayata geçirilen modellerin, tarihi, felsefi, kültürel ve teolojik temellere bağlı olarak yürütülen pratiklerin farklı örneklerine rastlamak mümkündür. Bütün bu farklılıklar her ülkenin eğitim politikasını, azınlık-çoğunluk ilişkisini ve en önemlisi toplumsal/dini kimliğini, bilimsel geleneğini ve eğitimle bağlantılı olarak belirlediği hedefleri yansıtmaktadır. Bir ülkenin din eğitimine dair teorik planlamaları ve pratik uygulamalarını eğitimle ilişkili genel hedeflerin dışında tutmamak gerekir. Bu nedenle din eğitime yönelik anlayışlar, din eğitiminin felsefesi, metotları, hukuki dayanakları, müfredat ve ders içerikleri vs. gibi konular hakkında devam edegelen tartışmaların, fikir alış-verişlerinin tamamı da genel eğitim meseleleri içinde mülâhaza edilmelidir.

Din eğitimi konusunda tartışmaların güncelliğini sürdürdüğü ülkelerden biri de Almanya'dır. Eğitim alanında esaslı bir yapıya sahip olmakla birlikte Almanya'da, güncel gelişmeler karşısında bir duruş belirlenirken zaman zaman bazı reformlar gerçekleştirilmiştir. Son dönemlerde okullardaki eğitimin kalitesi, fertleri erken dönemde hayata hazırlama ve bireysel rehberliği daha ileriye taşıma, öğretmen eğitimi programlarının geleceğini inşa etme, yükseköğretim kurumlarının özerkliğini yeniden ele alma, genç nesil akademisyen ve bilim adamlarını teşvik etme, mesleki eğitimin niteliğini güçlendirme, Almanya'da hayata geçirilen eğitim-öğretim reformlarından bir kısmını oluşturur.² Ayrıca güçlü bir eğitim felsefesi geleneğine de sahip olan Almanya'da, din eğitimi alanında yeni bir yaklaşım olarak derinlemesine tartış-

¹ Elif Medeni, “Din Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım: Yeterlilik Modelleri ve Eğitim Standartları -Almanya ve Avusturya Örneğinin Türkiye'ye Uyarlanabilirliği-”, *Marife*, Yaz 2013, 10.

² Recai Doğan, “Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli, *AÜİFD* 49/2 (2008): 17.

şılan bazı yeterlilik modelleri ve bunun devamı olarak eğitim standartlarının geliştirilmesi konusunda son yıllarda çağdaş birtakım arayışlar söz konusudur.³ Bütün bu gelişmelerle birlikte günümüzde Almanya’da köklerini tarihten alan, geleneksel bir eğitim felsefesi üzerine temellendirilmiş olan eğitim-öğretim sisteminin uygulamada ağırlıklı olarak varlığını sürdürdüğü gözlemlenmektedir.

Tarihi süreçte Alman eğitiminin düşünsel temelleri açısından farklı bir koinuma sahip dönemlerden biri, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayıp 19. yüzyılın erken dönemlerine kadar devam eden ve başta felsefe olmak üzere hukuk, sanat, din, düşünce, eğitim gibi alanlarda derin etkiler bırakan “Aydınlanma” dönemidir.⁴ Aydınlanma hareketine bir tepki olarak, 18. yüzyılda, başını Friedrich Schlegel (ö. 1829), “Novalis” olarak bilinen Georg Philipp Friedrich Freiherr von Hardenberg (ö. 1801), Friedrich Hölderlin (ö. 1843) ve Friedrich Schleiermacher (ö. 1834) gibi Alman düşünürlerin çektiği ve Aydınlanmanın kuru akılcılığına ve bilimi mutlak otorite kabul edişine karşı çıkan “Romantizm” hareketi doğmuştur.⁵ Bu hareketin doğuşu, eğitim felsefesinde “neo-hümanist”⁶ bir yönelimin temellerinin atılmasına zemin hazırlaması açısından Almanya için kritik ve önemlidir. Zira Romantizm akımı genel felsefi ilkeler yanında Almanya’da 18. yüzyılda hayata geçirilen Aydınlanmacı eğitim reformuna alternatif olabilecek derli toplu bir eğitim felsefesini de önermiştir. “Eğitimde ferdi farklılıkların dikkate alınması, akılla beraber duyguların da eğitilmesi, eğitimde cinsiyet ayrımcılığının önüne geçilmesi ve fırsat eşitliği, içinde yaşadığımız dünyayı eğitim yoluyla bütün ihtiyaçlarımıza hitap edecek şekilde düzenlemek”⁷ gibi temel düşünceleriyle insanın eğitimi konusunda yeni ve önemli imkânlar sunan Romantizm, günümüz Almanya’sının hem genel eğitim hem de din eğitimi algısı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmuştur.

Romantizmin eğitim alanındaki ülküsü “Bildung ideali” olarak ifade edilir. Almandaca eğitim anlamına gelen “erziehung” kelimesine nazaran biraz daha geniş bir anlamı ifade eden Bildung kavramı, “insan varlığının bir bütün olarak şekillendirilmesi, insanın kendini gerçekleştirme veya inşa etmesi”⁸ manasına gelir. Böylece Bildung kavramı, insanın bütün potansiyelinin, yeteneklerinin ve kapasitesinin eğitim vasıtasıyla ahenkli ve ölçülü bir oluşum meydana getirecek şekilde biçimlendirilip bir araya getirilmesinin, akıl ve duyguların beraber geliştirilmesinin gereklili-

³ Medeni, Din Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım: Yeterlilik Modelleri ve Eğitim Standartları -Almanya ve Avusturya Örneğinin Türkiye’ye Uyarlanabilirliği-, 12-13.

⁴ Ahmet Cevizci, *Eğitim Sözlüğü* (Ankara: Say Yayınları, 2010), 49-52.

⁵ Cevizci, *Eğitim Sözlüğü*, 443.

⁶ Neo-hümanizm, Prabhat Ranjan Sarkar’ın 1982 tarihinde kaleme aldığı “The Liberation of Intellect: Neo-humanism” isimli eserinde ayrıntılarına yer verdiği felsefi bir kuram olup evrensellik düşüncesi, bu kuramda merkezi bir rol oynar. Sarkar, Neo Hümanizm kavramını şöyle açıklar: “Hümanizm ruhu bu evrendeki canlı cansız her şeyi kapsayacak şekilde genişletildiğinde buna Neo-Hümanizm diyebiliriz. Neo-Hümanizm, hümanizmi bu evrendeki bütün varlıklara sevgi duyulan evrensel bir boyuta taşımaktır.” Geniş bilgi için bk. Prabhat Ranjan Sarkar, *The Liberation of Intellect: Neohumanism* (Kolkata: Ananda Marga Publications, 1982), 3-94.

⁷ Cevizci, *Eğitim Sözlüğü*, 443.

⁸ Thomas Fuhr - Anna Laros - Edward W. Taylor, “Introduction, Why Compare Bildung and Transformative Learning?”, *Transformative Learning Meets Bildung*, Ed. Thomas Fuhr, Anna Laros, Edward W. Taylor, (Rotterdam: Sense Publishers, 2017), 4.

ğini savunan bir düşünceyi idealize etmektedir. İnsanın gelişimini sadece kişisel açıdan ele almakla yetinmeyen Bildung düşüncesi, bireyden topluma doğru gelişen ve nihayetinde toplumsal değişim ve dönüşümü amaçlayan bir yaklaşımı içermektedir. Bütün bu özellikleriyle Bildung ideali birçok Avrupa ülkesinin eğitim politikası üzerinde etkili olmuştur. Bu etkinin en belirgin şekilde gözlemlendiği ülke Almanya'dır. Bu makalede öncelikle araştırmanın problemi, kapsamı, metodu ve literatür değerlendirmesi üzerinde durulacak, ardından Bildung kavramının anlam çerçevesi, bu kavramın tarihi süreçte bir eğitim modeline nasıl dönüştüğü ve Almanya'da din eğitimine etkileri ele alınacaktır.

1. Araştırmanın Problemi

Batı dünyasının din eğitiminde Hristiyanlığın temel olarak baskın olduğu ifade edilmiş, bu durumun en açık göstergesinin 18 Haziran 2004'te kabul edilen Avrupa Birliği'nin ilk anayasasının mukaddimesinde yer alan şu ifadeler olduğu belirtilmiştir:⁹ "Avrupa Birliği, kendi ilhamını Avrupa mirasındaki kültürel, dini ve hümanist anlayıştan almış olup dokunulmaz ve değiştirilemez evrensel değerler olan insan hakları, demokrasi, eşitlik, özgürlük, hukuk kuralları ve eğitim felsefesi bu anlayış üzerine gelişmiştir."¹⁰ Çoğu Avrupalı buradan hareketle Batı ülkelerinin temelinde Hristiyan mirasına sahip olduğunu ve eğitim, kültür ve hukukunun da bunun tabii bir sonucu olarak Hristiyan kültürünü ve mirasını yansıtaçağını ileri sürmektedirler. AB anayasasının girişinde yer alan bu ifadeler aynı zamanda eğitim düşüncesinde hümanist anlayışın önemini özellikle vurgulamıştır. Buradan hareketle Batı'nın, eğitim ve din eğitimi felsefesini, anlayışını ve uygulamalarını üç temel üzerine inşa ettiği görülmektedir: "Hristiyanlık mirasıyla beslenen kültürel yapı, hümanist anlayış ve onunla bağlantılı değerler." Bu üç temel aynı zamanda makalenin konu edindiği Bildung kavramının içeriğini de oluşturmakta, bu manada makalenin hareket noktası olmaktadır.

Din eğitiminin içeriğinin Hristiyanlık dininin esasları doğrultusunda hazırlanmış olan bir müfredata dayanması düşüncesi Batı'da birçok ülke için geçerlidir. Bu anlamda Hristiyanlık, Almanya da dâhil olmak üzere, birçok Avrupa ülkesinde din eğitimi programının önemli bir parçasını oluşturur. Öğrencilerin Hristiyanlık inancını geliştirme ve derinleştirme amacı taşıyan dini öğrenim ve öğretim süreci, Hristiyanlık tarafından doğrulanan, onunla uyumlu olan veya ondan sadır olan genel eğitimin bir parçasıdır. Hristiyan inanç ve bağlılığını oluşturma, derinleştirme ve teşvik etme maksadı taşımayan bir eğitim süreci muhakkak eksik kalacaktır. Bu manada Hristiyan teoloji ve eğitim felsefesi arasındaki ilişkinin zorunlu bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında sağlam temelli bir din eğitim süreci için Hristiyan teolojisi tarafından sağlanan unsurlar tek başına yeterli olmayıp insanı anlamlandırma imkânı veren sosyal bilimlerin desteğine de ihtiyaç vardır.¹¹ İleride değinileceği üzere tarihin belli bir döneminde Hristiyan inancı ve İncil'den beslenen

⁹ Mustafa Köylü, "Batı Ülkelerinde Din Eğitimi: Genel Bir Bakış, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4, (2017): 237.

¹⁰ http://europa.eu/constitution/en/ptoc1_en.htm.

¹¹ John M. Hull, "Çoğulcu Avrupa'da Pratik Teoloji ve Din Eğitimi", Çev. Cemil Oruç, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3, (2012): 239-241.

bir anlam muhtevası ile ortaya çıkıp şekillen Bildung kavramı, Hristiyan inancının eğitime bakışının kavramsal olarak en net ifadesi olmaktadır.

Genel olarak eğitime dair düşünce ve uygulamaların esası insanı geliştirmek, potansiyelini açığa çıkararak onu güçlü ve verimli kılmaktır. Avrupa Birli anayasasının girişinde işaret edildiği üzere Batı'nın eğitim anlayışının temelinde yer alan önemli kavramlardan biri olan "Hümanizm" kavramı da aynı gayeyi merkeze almakta olup hümanist felsefede asıl olan insandır.¹² Bu gaye birliğinden ötürü özellikle Rönesans ve Reform sürecini takip eden zaman dilimiyle birlikte hümanist anlayış Batı'da geliştirilen eğitim politikalarını daha derinden etkilemeye başlamıştır. Hümanist anlayışın etkileri makalede de ifade edileceği üzere genel anlamda eğitim sahasıyla sınırlı kalmamış, özelde din eğitimi felsefesine ve kavramlarına da tesir etmiştir. Bu etkiyle bağlantılı olarak zamanla Bildung kavramının içeriği de teolojik manadan hümanist düşünce etrafında şekillenen bir anlama dönüşmüş, ardından hümanizmi "bu evrendeki bütün varlıklara sevgi duymak" şeklinde insan özelinden evrensel bir boyuta taşıyan neo-hümanizmi de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu durumda, Bildung kavramına dayalı olan eğitim anlayışını neo-hümanist bir ideal olarak isimlendirmek doğru bir yol olacaktır. Bütün bunlar neticesinde Bildung kavramı, hem Hristiyan teolojisini hem de hümanist ve neo-hümanist anlayışı yansıtan bir kavram haline dönüşmüş, bir eğitim ideali olarak Almanya'da din eğitimi anlayışını şekillendirmiştir. Bu noktadan hareketle araştırmanın problemini, "Batı'nın din eğitimi anlayışının teolojik ve hümanistik yönlerini belirgin bir şekilde yansıtan Bildung kavramı, Almanya'nın din eğitimi anlayış, politika ve uygulamalarını nasıl etkilemiştir? sorusu oluşturmaktadır. Araştırmanın alt soruları da şöyle sıralanabilir:

- Bildung kavramı tarihsel gelişim sürecinde nasıl bir anlam örgüsüne sahiptir?
- Bildung kavramı bir eğitim idealine nasıl dönüşmüştür?
- Bildung temelli olarak Almanya'da yürütülen din eğitimi, Hristiyan teolojisi ve batı hümanist düşüncesini yansıtmakta mıdır?

2. Araştırmanın Kapsamı, Metodu, Literatür Değerlendirmesi

Bu çalışma kapsamında öncelikle Bildung kelimesinin kavramsal çerçevesi üzerinde durulacak, ardından Bildung kavramının bir eğitim idealine nasıl dönüştüğü, bu sürece hangi isimlerin katkı yaptığı kronolojik olarak sunulacaktır. Makalenin ağırlıklı olarak üzerinde duracağı konu ise Bildung kavramının Almanya'da din eğitimine etkileri olacaktır. Bu minvalde Alman eğitim ve din eğitimi anlayışının temel ilkeleri, özellikleri ve hedefleri hakkında bilgi verilecek, son olarak da Katolik, Ortodoks ve Protestan teoloji eğitimi Bildung ideali ekseninde ele alınacaktır. Din eğitimi bilimi açısından araştırmanın içeriği ve kapsamı iki açıdan önem arz etmektedir: İlk olarak din eğitimi biliminin önemli bir konusunu teşkil eden "din eğitimi ve öğretiminin temelleri" açısından Bildung kavramı, sahip olduğu teolojik ve hümanistik anlam içeriğiyle din eğitimi ve öğretiminin temellerinden olan "bireysel/in-

¹² İsmet Şahin, "Hümanizm ve Eğitim", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com 3/11 (2005): 50.

sani temel" ve "kültürel temel" için güzel bir örnektir. İnsanın eğitim hakkı ve ihtiyacını yine onu merkeze alan bir anlayışla ortaya koyan bireysel/insani temeli, eğitimi insan için vazgeçilmez bir unsur olarak gören Bildung düşüncesiyle desteklemek din eğitimi bilimi alanı için önemli bir katkı olacaktır. Bu manada hümanist anlam içeriğiyle Bildung kavramı, din eğitimi bilimi alanının bireysel/insani temel ile ilgili tartışmaları için önemli veriler sunabilir. Eğitim-öğretimin kültürel temeli açısından da Bildung, kendisine yüklenen dini/teolojik mana dolayısıyla önemi haizdir. Zira din ve ona ait geleneksel birikim, bir milletin veya toplumun kimliğinde belirleyici unsurlardan olup en az dil ve tarih kadar kültürün önemli bir parçasıdır.¹³ Bildung ideali de Almanya'da din eğitimi-öğretimi sürecinde kültürel temeli Hristiyanlık dini esaslarının aktarılması ekseninde hayata geçirmesiyle din eğitimi biliminin konu ile ilgili alanına katkı sunmaktadır.

İkinci olarak Bildung ideali ve Almanya'daki uygulaması çağdaş din eğitimi yaklaşımları açısından da din eğitimi bilimi alanı için önemlidir. Zira Almanya'daki Bildung uygulamaları, farklı yönleriyle çağdaş din eğitimi yaklaşımlarından dini öğrenme ve din adına öğrenme yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Bir eğitim düşüncesi olarak Bildung'un ana hatlarıyla araştırılıp ortaya konması hem Almanya özelinde din eğitimi yaklaşımının keyfiyet ve mahiyetini tespit etmeye hem de din eğitimi bilimi alanına Almanya özelinde veriler sunmaya imkân tanıyacaktır. Bütün bu hususlar, kapsam ve içerik açısından Bildung idealini din eğitimi bilimi alanı için araştırılmaya değer bir konu haline getirmektedir.

Araştırmada doküman inceleme yöntemi kullanılmış olup veri toplama aracı konuyla ilgili yapılmış lisansüstü çalışmalar, kitaplar, makaleler ve internet siteleridir. Ulaşılan bilgiler ve veriler bütüncül bir bakış açısıyla aktarılmaya, değerlendirilip yorumlanmaya gayret edilmiştir. Akademik literatür açısından ülkemizde Bildung kavramı üzerinden Almanya'daki din eğitimini konu edinen Türkçe çalışmaların sayısı oldukça azdır. Konuyla ilgili en önemli çalışma, Tansu Açık tarafından kaleme alınan ve Bildung kavramını tarihi süreci ve Alman eğitim anlayışına etkileriyle ele alan *19. YY, Bildung Çağı?* isimli kitap bölümüdür. Bu bölüm, "*Paylaşımlar, Üniversite, Bilgi, Üretim*" adıyla İletişim Yayınları tarafından 2016'da basılan kitabın içinde yer almıştır.

İngilizce kaynaklar açısından ise konu birçok çalışmayla zengin bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışmalardan en kapsamlısı Thomas Fuhr, Anna, Laros, W. Taylor Edward'ın editörlüğünde hazırlanan *Transformative Learning Meets Bildung* isimli eserdir. Bu çalışma Bildung kavramını en geniş tarzda ele alan çalışmadır. Yedi bölümden oluşan çalışmanın her bir bölümü Bildung ile ilgili farklı konular özellikle Bildung'un eğitimdeki dönüştürücü etkisi ekseninde ele alınmıştır. Eser, 2017 yılında Rotterdam'da basılmıştır. Konuyla ilgili önemli çalışmalardan bir diğeri, Helmut Danner'e ait olan *Bildung a Basic Term of German Education Educational Sciences* isimli eserdir. 1994'te Kahire'de basılan bu çalışmanın en öne çıkan tarafı Bildung kavramının Alman eğitim sistemi üzerindeki etkisini en net ortaya koyan çalışma olmasıdır. Yine Sven Erik Nordenbo'ya ait olan *Bildung and the Thinking of Bildung Educating Humanity: Bildung in Postmodernity* isimli 2003 yılında

¹³ Cemal, Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012), 99.

Blackwell’de basılan eser, Bildung’un insanın gelişimine ve eğitimine olan etkilerini inceleyip ortaya koyan konuyla ilgili önemli bir diğer çalışmadır. Almanya’nın din eğitimi anlayışı ve uygulamaları konusunda ise makale boyunca istifade edilen en önemli çalışma ise D. Werner, D. Esterline, N. Kang ve J. Raja. editörlüğünde hazırlanan ve 2010 yılında Oxford’da basılan *Handbook of Theological Education in World Christianity: Theological Perspectives–Regional Surveys–Ecumenical Trends* isimli çalışma olmuştur.

3. Kavram Olarak Bildung

Alman Aydınlanma düşüncesinin ön planda olmayan fakat anahtar kavramlarından birisi ve Avrupa dillerindeki ‘kültür’ kavramının kaynağı olarak gösterilen “Bildung” kelimesi,¹⁴ hümanist gelenek tarafından geliştirilen fakat daha önce ortaçağ teolojisi tarafından da sıklıkla kullanılan merkezi bir kavramdır.¹⁵ Almanca “imaj” veya “imge” anlamına gelen “bild” kökünden ve “bir eylemi, süreci, olayı ya da bunların sonucunu” ifade eden “-ung” ekinden oluşan bu kavram¹⁶, İngilizceye çoğunlukla “formation, self-formation, cultivation, self-cultivation, self-development, culture, self-culture, cultural process, civilisation, education” gibi kavramlarla çevrilmiş;¹⁷ Türkçede ise ağırlıklı olarak “kültür, eğitim ya da kendini yetiştirme”¹⁸ kavramlarıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte diğer dillerdeki karşılıklarının Bildung kavramının özgünlüğünü ifade etmede yetersiz kaldığı özellikle belirtilmiştir. Bu kavramın, oluşum koşulları, felsefesi, pedagojisi, romantik akımıyla bütün bir Alman aydınlanma düşüncesi bağlamında tam olarak anlaşılabilceği, bu mada ilgili kavramı diğer dillere aktarmanın hayli güç bir iş olduğu özellikle vurgulanmıştır.¹⁹

Kök anlamından hareketle Bildung, “bir kimsenin veya bir şeyin imge haline getirilmesi eylemi, süreci veya olayı” şeklinde tanımlanırken, “bu eylem, süreç ya da olay neticesinde meydana gelen şeyin kendisi de” Bildung’un tanımına dâhil edilmiştir.²⁰ İnsanın gelişimini dile getirmek üzere kullanılan Bildung kavramı teknik bir terim olarak da mesleki eğitim, uygulamalı eğitim, fonksiyonel eğitimin karşısı

¹⁴ Tansu Açık, “19.yy, Bildung Çağı?”, *Paylaşımlar, Üniversite, Bilgi, Üretim*, Der. B. Mücen et Alias (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 213.

¹⁵ Deniz Soysal, “İnsan Bilimlerinde Bildung Kavramının Yeri”, www.flsfdergisi.com, (Erişim tarihi: 06.03.2019), 117.

¹⁶ S. Erik Nordenbo, “Bildung and the Thinking of Bildung”, *Educating Humanity: Bildung in Postmodernity*, Der. Lars Lovlie, Klaus Peter Mortensen, ve Sven Erik Nordenbo, (Cornwall: Blackwell, 2003), 25.

¹⁷ Fuhr - Laros - Taylor, “Introduction, Why Compare Bildung and Transformative Learning?”, *Transformative Learning Meets Bildung*, 10; Pauli Siljander - Ari Kivela - Ari Sutinen, *Theories of Bildung and Growth* (Rotterdam: Sense Publishers, 2012), 2; Açık, “19.yy, Bildung Çağı?”, *Paylaşımlar, Üniversite, Bilgi, Üretim*, 215.

¹⁸ Soysal, “İnsan Bilimlerinde Bildung Kavramının Yeri”, 117.

¹⁹ Commission, “Bildung in a Lifelong Learning Perspective”, *Report of the Seminar of the European Network of Education Councils* (Budapest: y.y., 2011), 7; Açık, “19.yy, Bildung Çağı?”, *Paylaşımlar, Üniversite, Bilgi, Üretim*, 215.

²⁰ Nordenbo, “Bildung and the Thinking of Bildung”, 25; Siljander - Kivela - Sutinen, *Theories of Bildung and Growth*, 4.

olarak kullanılmakta;²¹ hümanist ideal konseptine bağlı olarak genel kültür, yaratıcılık, sanat ve takdir duygusu, ahlaki yargılar ve kritik düşünce gibi insan özelliklerinin gelişimini ilerletmeyi hedefleyen, kalıcı bireysel gelişim için yetenekleri geliştiren ve görevler tespit eden uzun bir eğitim süreci olarak görülmektedir.²²

Başlangıçta Bildung kavramı, kendi döneminde “paideia” (eski Yunancada eğitim anlamına gelir) düşüncesini temsil eden klasik Grek hümanizminden etkilenmiştir.²³ Bu nedenle Alman teolog Rittelmeyer (ö. 1938), Bildung kavramını antik çağa, Platon (ö. M.Ö. 347) tarafından dile getirilen klasik idea düşüncesine ve geleneksel liberal eğitime kadar uzanan bir gelenek olarak tanımlar. Paideia düşüncesine göre insanın, kendi kapasitesini en yüksek düzeye çıkarabilmesi, doğruyu, güzeli, erdemli olanı bulmaya çabalaması diğer bütün insanlar için gerçek bir çağrı niteliğindedir. Bu manada bu düşünceden beslenen Bildung ideali, bilgiyi değerlendirme ve elde etmede sonu gelmeyecek bir süreci ifade eder.²⁴ Böylece Bildung kavramının anlam dünyası ilk dönem Yunan felsefesine kadar uzanmaktadır.

Daha sonra “Bildung” kelimesi, anlam ve kavram olarak İncil ve Ortaçağ mistisizmine dayalı bir anlam yüklenmiştir. Genesis (Tevrat'ın ilk kitabı) 1/26'ya göre insan, Tanrı'nın bir görüntüsü ve Tanrı'nın bir benzeri olarak yaratılmıştır. İnsan ile Tanrı arasındaki bu açık benzerlik, dış görünüş olarak değil de içsel bir benzerlik olarak düşünülmelidir. “İnsanların Tanrı'nın bir görüntüsü olarak yaratıldığı” fikri başlangıçta olmasa da daha sonraki dönemlerde probleme dönüşmüş, insanların en azından sonbahardan (mecazen yaşlılık) sonra Tanrı'nın gerçek görüntüsünü kaybettiği savunulmuştur. Daha sonra Neo-Platonizm'e meyilli olan Hristiyan mistik Meister Eckhart (ö. 1328), “bildung” (İngilizcede appearance/form) kelimesinin bedensel ve maddeye dayalı olan anlamını değiştirmiş, Mesih'i (İsa) daha iyi taklit eden biri olmak için ilham almaya benzer spiritüel bir anlamda kelimeyi kullanmaya başlamıştır.²⁵ Bu manada ortaçağ teolojisinde kendisini net bir şekilde ortaya koyan Bildung kavramı Tanrının, insanı kendi imgesine göre yaratmasını temsil eder. İnsan, Tanrı ile eş olamayacağı için bu imge, dindar kişinin İsa Mesih'in imgesini manevi olarak içselleştirmesi şeklinde anlaşılmış ve bu durum Tanrıya yakın olmak için yegâne yol olarak düşünülmüştür. Aynı zamanda bu imgenin, insanda ancak bir iç potansiyel olarak bulunabileceği ve bu potansiyeli açığa çıkarmak, eğitmek ve geliştirmenin insanın en birincil sorumluluğu olduğu vurgulanmıştır.²⁶

Kilisenin etkinliğini yitirmeye başlamasıyla birlikte 17. yüzyıl ile birlikte ilginç bir şekilde bu kavram, Hristiyanlığın egemen konumuna doğru kritik bir duruş olarak gelişti. Bildung anlayışını büyük ölçüde etkileyen neo-hümanistler insan yaşamının, anlamını Hristiyanlıktan aldığı fikrini reddettiler. Bunun yerine hayatın dış taleplerden uzak, içe doğru bir yolculuğa dayandığını vurguladılar. Bu noktadan itibaren Bildung terimi daha karmaşık ve anlaşılması zor bir kavram haline geldi. Bu

²¹ Commission, “Bildung in a Lifelong Learning Perspective”, 7.

²² Commission, “Bildung in a Lifelong Learning Perspective”, 7.

²³ Thomas Fuhr, “Bildung”, *Transformative Learning Meets Bildung: Introduction* (Rotterdam: Sense Publishers, 2017), 4.

²⁴ Fuhr, “Bildung”, 2-3.

²⁵ Eetu Pikkariainen, “Signs of Reality: The Idea of General Bildung by J. A. Comenius”, *Theories of Bildung and Growth* (Rotterdam: Sense Publishers, 2012), 20.

²⁶ H. Georg Gadamer, *Truth and Method* (London: Continuum Publishing Group, 2004), 10.

sürecin sonunda Bildung düşüncesi, büyük ölçüde yerleşik toplumsal düzen ve değerlerin korunmasını amaçlayan din tarafından belirlenen eğitim ve insan yetiştiriciliğine bir tepkiye dönüştü.²⁷ Bu durum Aydınlanma düşüncesinin tohumlarının atılmaya başlandığı bir dönemi beraberinde getirmiştir.

Bildung kavramının, 17. yüzyılda Avrupa'yı fikri anlamda etkileyen düşünce akımlarından biri olan Neo-Platonist felsefeden doğduğu da iddia edilmiş, temel anlam olarak ruhun "iççe doğru" dediği şeye atıfta bulunduğu dikkat çekilmiştir. İleride işaret edileceği üzere Bildung anlayışının bir kavram haline dönüşmesinde öncü isim olarak kabul edilen Wilhelm Humboldt'un (ö. 1835), Platoncu felsefi geleneğin tam olarak bir takipçisi olmasa da bu geleneğe paralel fikirlere sahip olması, kavramın bu anlamına dayanak olarak gösterilmiştir.²⁸ Bir diğer düşünceye göre Bildung kavramı, doğrudan doğruya kültür kavramıyla ilişkilendirilerek anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre Bildung, "bir ideal olarak bütünüyle insana has sağlam bir karakter formasyonunu, insanın kültüre dâhil edilmesini ve kültür aracılığıyla kendisini tam olarak gerçekleştirmesini ifade eder. Hatta Bildung geleneğinde eğitim kavramından kültürel bakımdan olgunlaşma, bireyin entelektüel boyutuyla iç dünyasının kültürle bağlantılı bir yapı içerisinde birbiriyle ahenkli hale gelmesi anlaşılır".²⁹ Bu düşünceye karşı çıkan Hans-Georg Gadamer (ö. 2002), kültür ile Bildung arasındaki farkı şöyle belirtir: "Bildung dediğimiz zaman kültürden daha yüksek ve daha içsel bir şeyi, yani bilgiden ve tam bir düşünsel ve ahlaki çabadan anlayışa ve kişiliğe doğru ahenkle akan bir us halini kastediyoruz. Bu akış halindeki us, edinilmiş bir kültürün, eğitimin ve kendini yetiştirmenin bir yansıması ya da ürünüdür. Bu süreç yalnızca "kültürlü olmak" ile açıklanamaz. Çünkü söz konusu olan bir kişilik ya da karakter eğitimi ve kişisel gelişimdir".³⁰ Bu doğrultuda Gadamer'e göre Bildung kavramını doğrudan doğruya kültür ve kültürlenme ile özdeşleştirmek doğru bir yaklaşım değildir. Bildung, zihinsel ve ahlaki çabaların toplamından gelen bilgi ve duyguların, uyumlu bir şekilde duyarlılığa ve karaktere akan zihnin tutumudur.³¹ Bu manada Bildung kavramı, kültüre nazaran hem daha yüksek hem de daha içsel bir durumu ifade eder. Sonuç olarak Gadamer'in savunduğu Bildung'un salt bilgiden ve kültürlenmeden daha fazlası olduğu ve insanın bütünsel gelişimi ile ilgili bir potansiyeli öne çıkardığı anlaşılmaktadır.³²

Kilise tarzı dini bir otoritenin temsil etmiş olduğu hakikatten, gerçeğin birey tarafından tanınmasına geçiş, bireysel muhakeme, otoriter devlet sistemlerinden demokrasiye ilerleyiş, ezilenlerin kurtuluşu ve insan olarak tanınmaları, "bir insanın özüne nasıl ulaşılacağı" sorusuna yeni bir cevap aranmasına neden olmuş, düşünürleri bu cevabın peşinden koşmaya sevk etmiştir. Bu gelişme Bildung düşüncesinin

²⁷ Irene Heidth, "Exploring the Historical Dimensions of Bildung and its Metamorphosis in the Context of Globalization", *L2 Journal* 7/4 (2015): 3.

²⁸ Jürgen Oelkers, "The German Concept of Bildung Then and Now", *European College of Liberal Arts* (Berlin: 2011), 1.

²⁹ Açık, "19.yy, Bildung Çağı?", *Paylaşımlar, Üniversite, Bilgi, Üretim*, 213.

³⁰ Soysal, "İnsan Bilimlerinde Bildung Kavramının Yeri", 118.

³¹ Gadamer, *Truth and Method*, 11.

³² Rebekka Horlacher, "Bildung – a Construction of a History of Philosophy of Education", *Studies in Philosophy and Education* (Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 2004), 409.

içerik olarak daha da zenginleşmesini sağlamış, kavramın anlam dünyasında teolojik manadan yavaş yavaş eğitim içerikli bir manaya geçiş başlamıştır. “İnsanın eğitimi” söylemini dile getirmek üzere Bildung kavramını kullanan ilk kişi muhtemelen Johann Gottfried Herder (ö. 1803)'dir.³³ Bildung'la daha tutarlı bir pedagojik vizyon tasarlayan Herder, bireyin kapasitelerini geliştirmeyi ve kapalı bir müfredatın ezberci öğrenimini ödüllendiren anlayışı kırmayı amaçlamıştır. O, insanı bir bitkiye benzeterek onun büyümesi, gelişmesi ve iç güçlerinin açığa çıkarılmasının zorunluluğuna dikkat çekmiş; bu durumu “kendi kendine Bildung” diye isimlendirmiştir. İlgili süreçte dışarıdan müdahaleyi (eğitim) de göz ardı etmeyen Herder'e göre bireyin insanlığı sadece ve sadece kendi içinde yatar; dışarıdan gelmez. Böylece Herder, Bildung idealinin, “insanın içine yolculuk etme” anlayışıyla benzeşen bir yaklaşım ortaya koymuştur. Aynı dönemde Schiller (ö. 1805) ise zamanın yeni ruhuyla insanın yabancılaştığını fark ederek insan zihninin çevresiyle ahenk içinde bütünleşmesini yeniden sağlamak amacıyla “estetik Bildung” kavramını ortaya atmıştır. Filozof Hegel de (ö. 1831) “Bildung” kavramından “entegrasyon” anlamını çıkarmış; öznel aklın, sübjektif yapısı ile kendine yoğunlaşarak diğer insanlar ve evrensel değerlerle entegre olduğunda bir anlam ifade edeceğini savunmuştur. Her üç düşünür de Bildung kavramını anlamlandırmada düşüncelerinin temelinde “insanın özüne yönelme” anlayışını yerleştirmişlerdir. Bu sayede Bildung kavramı, insanın iç potansiyelinin eğitilmesi ile ilgili bir kavram olarak düşünülmeye başlanmıştır. Daha sonra hem Immanuel Kant'ın (ö. 1804) hem de Moses Mendelssohn'un (ö. 1786) konuyla ilgili yazıları kavramın eğitim içerikli anlamının yerleşmesinde etkili olmuştur.³⁴

Bütün bu katkılar neticesinde Bildung kavramı hümanist düşünce tarafından sahiplenilerek tamamen teolojik anlamı dışında kullanılmaya başlanmış, kavram daha toplumsal, psikolojik ve sanatsal bir bağlam üzerine konumlandırılarak en net halini almıştır.³⁵ Bu anlayışa bağlı olarak Bildung kavramı, “yalnız Tanrı'nın değil, doğanın insan üzerindeki etkisi ve insanların kendi aralarındaki etkileşim gücü”³⁶ olarak algılanmış, daha sonra ise “eğitim, kendi kendine yetişme” gibi kavramlarla aynı anlamı taşıyan bir kelime olarak düşünülmüştür. Böylece 18. yüzyıldan itibaren “Bildung” kavramı Almanya'da eğitimle ilgili tartışmaların merkezinde yer almış; 19. yüzyıl ile birlikte artık kavram, aydınlanmacı görüşün etkisiyle insanın akılcı yetilerini öğrenmesi, aklın ve yargı gücünün gelişimi, oluşumu ve ulusal bilincin edinişi olarak anlaşılmıştır.³⁷ Kelimenin tarihi süreçte yüklendiği anlamdan hareketle bir eğitim modeli oluşturma düşüncesi ortaya çıkmış, bu modele “Bildung modeli” ismi verilmiştir. Makalenin bu bölümünde Bildung kavramının bir eğitim modeline dönüşme süreci ele alınacaktır.

³³ Sven-Eric Liedman, “In search of Isis: General Education in Germany and Sweden.” *In The European and American University Since 1800: Historical and Sociological Essays*, Ed. Sheldon Rothblatt and Björn Wittrock (New York: Cambridge University Press, 1993), 77.

³⁴ Helmut Danner, “Bildung a Basic Term of German Education”, *Educational Sciences* 9 (Cairo: y.y., 1994), 7.

³⁵ Soysal, “İnsan Bilimlerinde Bildung Kavramının Yeri”, 117.

³⁶ Hikmet Asutay, “Oluşum Romanı Geleneği ile Günümüzdeki İzleri Üzerine”, *Zeitschrift für die Welt der Türken /Journal of World of Turks-* 4/2 (2012): 28.

³⁷ Asutay, “Oluşum Romanı Geleneği ile Günümüzdeki İzleri Üzerine”, 28.

4. Bildung İdealinin Bir Eğitim Modeline Dönüşümü

Bildung kavramının felsefi bir temele oturarak eğitime dair bir modeli temsil eder hale gelmesi sürecinde birçok geleneğin ve düşünürün fikirleriyle katkısı olmuştur. Bununla birlikte Bildung'un bir eğitim modeline dönüşümü noktasında Aydınlanma dönemi ve erken romantik dönem felsefi düşüncesi adeta bir kırılma dönemini temsil eder. İngiliz ve Fransız Aydınlanmasına göre daha geç dönemde gelişim gösteren Alman Aydınlanma felsefesinin temsilcilerinin neo-hümanist yaklaşımlarıyla şekillenen Bildung kavramı, yukarıda zikredilen isimlere ek olarak, Goethe (ö. 1832), Novalis, Schelling (ö. 1854) gibi Alman düşünürlerin katkılarıyla, "ahlaki oluşum, estetik duyarlılık, özerklik, geniş kapsamlı genel bilgi" gibi anlamları da içine alacak şekilde genişlemiştir³⁸ ancak bir eğitim modelini net olarak dile getirecek tarzda bir manayı henüz tam olarak yüklenmemiştir.

19. yüzyılın ilk yıllarında, Johann Friedrich Herbart (ö. 1841), 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanca konuşulan ülkelerin ötesindeki eğitim konusundaki söylemlere hükmeden bir eğitim teorisi geliştirdi. Eğitimin amacının, çocuğun doğal bilimler ve beşeri bilimlerde "çok yönlü bir ilgi" geliştirmesi olduğunu savunan Herbart'a göre ilgi, sadece eğitim için bir ön koşul olmayıp eğitimin de ilgiyi geliştirmesi ve genişletmesi gerekir. Farklı ilgi alanlarına sahip ve birçok konuda geniş bilgi sahibi bir kişi, dar bir ilgi ve sınırlı bilgiye sahip olandan daha ayrıntılı bir şekilde algılayabilecektir ve tek taraflı yargılardan kaçınmaya eğilimlidir.³⁹ Herbart'ın "insanın çok yönlü ilgisini" öne çıkaran bu teorisi, eğitime dair düşüncelerin yavaş yavaş Bildung kavramının anlam dünyası içerisinde anlaşılmaya başlamasına zemin hazırlamıştır.

Bildung idealinin bir eğitim modeline dönüşmesinde şüphesiz en önemli katkı Wilhelm von Humboldt'tan (ö. 1835) gelmiştir. Düşünür, dilbilimci, eğitimci ve reformist yanlarıyla öne çıkan Wilhelm von Humboldt,⁴⁰ her ne kadar Herbart gibi müstakil ve tutarlı bir eğitim teorisi ortaya koymasa da 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren, dönemin yazarlarının çoğu Alman neo-hümanizminin en önemli temsilcisi olarak onu görmüşlerdir.⁴¹ Eğitimi konu edinen yazıları ile Humboldt, Alman eğitim teorisi ve okul sistemi üzerinde güçlü bir etki oluşturmuştur.⁴² Humboldt'a göre Bildung, ahenkli büyüme ve gelişme, tüm iç kuvvetlerin ve insanın potansiyellerinin katlanması demektir. Kişi olağanüstü bir şekilde bile olsa eğer tek bir yeteneğini geliştirmişse Bildung'a ulaşamaz.⁴³ Her birey farklıdır ve herkes farklı potansiyeller barındırır. İster eğitilmiş olsun ister olmasın herkes insan olma olasılığını temsil eder. İnsanoğlunun özü önceden verilmez. Bu yolda takip edilecek tek ideal Bildung idealidir. Humboldt, bütün çabasının tüm potansiyelleri eşit olarak geliştirmek, yani Bildung için olduğunu özellikle vurgular. Bildung'un tek amacı, iç güçlere bir fırsat

³⁸ Ruhi Tyson, "What Would Humboldt Say: A Case of General Bildung in Vocational Education?", *International Journal for Research in Vocational Education and Training (IJRVET)* 3/3 (Aralık 2016): 234.

³⁹ Fuhr, "Bildung", 3.

⁴⁰ Heidth, "Exploring the Historical Dimensions of Bildung and its Metamorphosis in the Context of Globalization", 2.

⁴¹ Fuhr, "Bildung", 3.

⁴² Danner, "Bildung a Basic Term of German Education", 8.

⁴³ Danner, "Bildung" a Basic Term of German Education", 8.

vermek, onları büyütmek ve güçlendirmektir.⁴⁴

Humboldt'a göre Bildung, bireylerin mümkün olan en yüksek potansiyele sahip olma kapasitelerinin gelişmesidir. Kendini eğiterek insan, insanlık fikrini kendi bireysel yolunda mümkün olan en yüksek düzeye çıkaracaktır. Jean-Jacques Rousseau'nun (ö. 1778) 18. yüzyılın ortalarında eğitimi, insanların kendilerini şekillendirmesi olarak ortaya koyması hâlâ modern Bildung teorilerinin köşe taşıdır. İnsanlık, Bildung aracılığıyla yine insanlar tarafından oluşturulacaktır.⁴⁵ Humboldt'a göre, eski Yunanlılar "kendi başına tarihsel, etik ve estetik eğitimin kaynağı" idi. Hristiyan dünyası "uyumsuz kesintiler" ile dolu olup ideal ve yaşam, ebedi ve zamansal, içerik ve biçim ayrılmıştır. Bu nedenle, ahenkli örnekleri bulmak için Yunanlılara geri dönmek adeta bir zorunluluktur.⁴⁶ Böylece Humboldt eski Yunan dili, edebiyatı ve felsefesini incelemenin, bireylerin kapasitelerini geliştirmelerine olanak sağlayacağına, mevcut eğitim-öğretim anlayışının ise buna fırsat tanımayacağına vurgu yaparak Bildung idealinin neden Yunan felsefesiyle bağlantılı olarak değerlendirilmesi ve anlaşılması gerektiği hususunu da açıklığa kavuşturmuş olmaktadır.

Humboldt'a göre Bildung, her bireyin kişiliğinin sınırsız gelişiminin merkezde olduğu bir eğitim sürecini anlatır ve bireyi dönüştüren öznel bir bilgi edinme üzerine kurulmuştur. Aynı zamanda her insan için adeta bir çekirdek olarak değerlendirilebilecek içsel benliği temsil eder. Bireyin gelişimi daima tarihle ve gerçek insanla ilişkili olarak düşünülmüştür. Bireyin iç potansiyelinin gerçekleşmesi, benlik, çevre ve kültür arasındaki diyalektik bir hareketin içinde gerçekleşir. Humboldt bu dinamik yapı içerisinde, bireyin genel olarak insan olana yaklaşabileceğini hayal etmiştir.⁴⁷ Haliyle insanı tam olarak kavramak, açıklamak veya kontrol etmek imkânsızdır. Bu nedenle, Kilise ya da politik mutlakçılık gibi dış güçler asla insan eylemlerini tam olarak kontrol etmeyi umut edemez. Çünkü bir birey zincirlerde tutulsa bile, ruhsal olarak özgür olabilir. Bu noktayı temel alarak Humboldt, Bildung teorisindeki özgürlüğün önemini vurgulamış, yalnızca içsel özgürlükle insanın gelişebileceğini ve kendisi dışındaki her şeyin "aydınlatıcı ışığı ve rahatlatıcı sıcaklığı" olarak onlara hizmet edebileceğini öngörmüştür.⁴⁸ Bireyler arasında özgür ve kendinden emin bir etkileşimden yararlanan ilerici bir kendini yetiştirmeyi vadeden⁴⁹ ve kilise gibi istikrarsız ve güvenilmez kurumların, geleneklerin ve sosyal kuralların faydasızlığının farkında olan Humboldt, bu seçeneklere alternatif arama yolunu tercih etmiş ve içsel benliğin böyle bir alternatif sağlaması gerektiğine ikna olmuştur. Buna göre, "çevremizdeki her şey bozulduğunda, o zaman sadece en içteki benliğimizde güvenli bir barınak bulabiliriz."⁵⁰

Humboldt, Bildung idealinin o dönemde Napolyon Fransa'sı ile rekabette hayatta kalmak için mücadele eden Alman ulusunu yeniden canlandırmak için yegâne

⁴⁴ Danner, "Bildung" a Basic Term of German Education", 8

⁴⁵ Fuhr, "Bildung", 5.

⁴⁶ Fuhr, "Bildung", 6.

⁴⁷ Johan Östling, Humdoldt and the Modern German Universty -An Intellectual History-, Trc. Lena Olsson (Sweden: Lund University Press, 2018), 36-38.

⁴⁸ Wilhelm von Humboldt, *Theory of Bildung*, Trc. Gillian Horton-Kruger (Darmstadt: y.y. 1969), 59.

⁴⁹ Heidth, "Exploring the Historical Dimensions of Bildung and its Metamorphosis in the Context of Globalization", 5.

⁵⁰ Humboldt, *Theory of Bildung*, 506.

araç olduğuna inanıyordu. Bu yeniden canlanmanın gerçekleşebilmesi, Bildung'un belirli şartlar dâhilinde yerine getirilmesi ile mümkündür. İlk olarak, toplumu oluşturan bireylerin her biri sadece bir alanda bilgi sahibi olmayıp birçok konuda geniş bir anlayış sahibi olmalıdır. İkincisi, Bildung, kişilerin gizil güçlerinin geliştirilmesi olarak her insanın bir kaygısıdır ve bu nedenle her insanın Bildung'u üstlenmesine izin verilmelidir. Üçüncüsü, kişi gerçek anlayışlara izin veren konuları incelemelidir. Geleneksel olarak Bildung, liberal çalışmalar, müzik, edebiyat, beşeri bilimler, felsefe ve duyguların gelişimi ile ilişkilidir. Fikirler evrensel olup zamana ve mekâna göre değişmeyen kavramlardır. Bu anlamda Bildung, fikirler hakkında bilgi edinmek için uğraşma çabasıdır. Fikirler dünyasının aksine, içinde yaşadığımız dünya, zaman ve mekân üzerinde değişen koşullu ve tesadüfi şeylerden oluşur. Maddi dünya üzerinden gerçek bilgiye ulaşmak mümkün değildir.⁵¹ Humboldt'a göre nihai hedef, bireysel güçlerin kuvvetlendirilmesi, insanlık kavramının fertlerde mümkün olduğu kadar sağlam yerleştirilmesidir.⁵² Bu hedef Bildung kavramına, neo-hümanist yaklaşıma dayanan bir temel oluşturmakta, onu insana uygun bir eğitim ideali haline getirmektedir.⁵³ Humboldt'un bu görüşlerinin 20. yüzyılın başında Eduard Spranger (ö. 1963) tarafından eğitimle ilgili bilimsel müzakerelerin içine dâhil edilmesiyle Bildung ideali, Humbolt'un geliştirdiği sistematik bir teori olarak görülüp tartışılmaya başlanmıştır⁵⁴.

Bildung'un tüm konsepti, Humboldt'un girişimleriyle Berlin Üniversitesi'nin kurulmasından önceki on yıllar içinde gelişmiştir. Neo-hümanizm ile ortaya çıkan Bildung, "Almanya'nın laik ve toplumsal ideali" olmuş⁵⁵; yeniden biçimlenen bir ulusal kültür olarak görülmüştür.⁵⁶ Bildung fikri 19. yüzyıl boyunca öne çıkarken 20. yüzyılın başlarına kadar Bildung üzerine özel bilimsel söylemlerin düzenli olarak kurulduğu söylenemez. Bununla birlikte, 20. yüzyılın ilk yarısından başlayarak Bildung ideali, yavaş yavaş eğitime dair düşünce ve teorilerin çekirdeğini oluşturmaya başlamıştır. 1970'lerden itibaren tam anlamıyla genel pedagoji anlamına gelen "Allgemeine Pädagogik" kavramı ile üniversite kürsülerinin bilimsel bir altyapısı kurulmuş, bu kürsüler çoğunlukla Bildung teorileri alanında çalışmıştır. Ayrıca, bilimsel tartışmalara destek veren Alman Eğitim Araştırmaları Derneği (Deutsche Gesellschaft für Erziehungswissenschaft) bünyesinde Bildungs- und Erziehungs Philosophie (Bildung ve Eğitim Felsefesi) adlı bir komisyon kurulmuştur. Bildung'un çoğu kuramı çocukluk ve gençlik dönemleri üzerine odaklanmışken, zamanla yetişkin eğitime dair teori ve uygulamalar da Bildung modelinin alanına girmiş, bu sayede 19.

⁵¹ Fuhr, "Bildung", 5-7.

⁵² Humboldt, *Theory of Bildung*, 58.

⁵³ Heidth, "Exploring the Historical Dimensions of Bildung and its Metamorphosis in the Context of Globalization", 4.

⁵⁴ Fuhr, "Bildung", 4.

⁵⁵ David Sorkin, "Wilhelm von Humboldt: the Theory and Practice of Self-Formation (Bildung), 1791-1810", *Journal of the History of Ideas* 44/1 (Ocak-Mart 1983), 69.

⁵⁶ Björn Wittrock, "The Modern University: The Three Transformations", *The European and American University Since 1880, Historical and Sociological Essay*, Ed. Rothblatt and Wittrock, Björn (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 317; Marek Kwiek, "The Classical German Idea of the University Revisited or on the Nationalization of the Modern Institution", *CPP Research Papers Series 1* (Poznan: 2006), 33.

yüzyılda yetişkin eğitiminin başlangıcından bugüne kadar Bildung, yetişkin eğitiminin de temel kavramlarından birini oluşturmuştur.⁵⁷

Yeni-hümanistler tarafından kavramsallaştırılan Bildung, bireyin potansiyelinden hareketle dünyayla özdeşleşmeyi gerektiriyordu. Humboldt, kilise tarafından engellenen kendilik için Bildung'u yeni bir eğitim ideali olarak önermiştir. Böylece Bildung, Avrupa tarihinde uzun bir süre hayat bulan hâkim ve baskın kilise hegemonyası ve Katolik Hristiyanlığın dünya ve insan anlayışına ciddi bir karşı ses olarak yükselmeye başlamıştır. Bu durumun, başta siyaset, felsefe, ahlak, sanat gibi birçok alanda olmak üzere, eğitim alanında da yankıları olmuştur. Makalenin bundan sonraki bölümünde, Bildung idealinin Almanya özelindeki etkilerinden hareketle ülkedeki eğitim ve din eğitimi algısı ve politikaları üzerinde yarattığı etkiler incelenecektir.

5. Bildung İdealinin Almanya'da Din Eğitimi Anlayışına Etkileri

Dünya üzerinde birçok ülkede eğitimin genel amaçları, toplumun kalkınma hedefleriyle paralel olacak ve onları destekleyecek şekilde, geniş ölçüde siyasi çevrelerin de katkıda bulunduğu bir süreçle tayin edilir. Bu şekilde sınırları çizilen genel hedefler aynı zamanda ülkenin eğitim felsefesini yansıtır. Eğitim felsefesi ve eğitimin hedefleri belirlenirken öncelikle ülkenin sahip olduğu tarihi birikim, geleneksel miras ve milli-manevi değerleri öne çıkarmanın yanında güncel dünyada olup bitenleri de göz ardı etmemek gerekir. Başka bir deyişle eğitim felsefesi ve politikaları sadece ülkedeki gelişmelerle sınırlandırılmamalı, tarihi, yerel ve uluslararası boyutlar da göz önünde bulundurulmalıdır.⁵⁸

Pedagoji ve eğitim teorilerine dair söylemler, geleneksel olarak tarihi arka plan, kültürel yapı ve bilimsel geleneklere bağlı olarak farklı şekillerde ortaya çıkmıştır.⁵⁹ Alman eğitim düşüncesi de kendine has birtakım özellikleriyle diğer eğitim anlayışlarından ayrılır. Bu sebeple Almanya'nın eğitim teorisini tarihi süreçte belirli bir bağlama oturtarak anlamak gerekir. Bu bağlamı ifade eden en temel kavram, "eğitim anlayışı, bilimsel yaklaşım, tarihle olan ilişki ve bu ilişkinin yansımalarını" içeren "Bildung" kavramıdır. Bu hareket noktasını akılda tutmak hem Bildung anlayışını hem de bu anlayışın Alman eğitim teorisini şekillendirmedeki katkısını kavrayabilmek adına önemlidir. Zira Bildung, belli bir eğitim düşüncesiyle, kendi tarihiyle ilgilidir ve sadece belirli bir bilimsel yaklaşımla anlaşılabilir.

5.1. Eğitim/Din Eğitimi-Bildung İlişkisi Işığında Alman Eğitim Anlayışının Temel İlkeleri, Özellikleri ve Hedefleri

Almanya'nın eğitim paradigmasının temelinde yer alan Bildung kavramının, ülkenin eğitim ve din eğitimi anlayışı üzerindeki etkileri geniş çaplı olarak ele alınmalıdır. Zira din eğitiminin nihai hedefi iyi insan yetiştirmek olup bu eğitim sürecinin sonunda ulaşılması hedeflenen insanın ideal görüntüsü, bizzat yeni neslin yetiştirilmesine rehberlik eder mahiyettedir. Aynı şekilde Bildung düşüncesinde de ideal

⁵⁷ Fuhr, "Bildung", 3-4.

⁵⁸ Hasan Coşkun, *Kültürlerarası Eğitim -Türkiye ve Almanya Örneği-* (Ankara: Ofset Fotomat, 2016), 102.

⁵⁹ Siljander - Kivela - Sutinen, *Theories of Bildung and Growth*, 1.

kişi, tüm potansiyellerini eşit derecede geliştirmiş, uyumlu ve dengeli bir şekilde iç bütünlüğünü sağlamış kişidir. Bu doğrultuda Almanya özelinde Bildung düşüncesi hem genel eğitim hem de din eğitimi teori ve pratiklerinin temelinde yer almaktadır.

Humboldt tarafından temelleri atılan, ardından Alman bilim adamı Karl-Ernst Nipkow'un (ö. 2014) geliştirerek farklı bir aşamaya taşıdığı "Bildung" kavramı, eğitim ve din eğitimi ile ilişkisi bağlamında teoloji ve pedagoji arasındaki eleştirel-diyalojik yakınsama modeli olarak adlandırılan bir anlayışı temsil etmekte olup dinin pedagojisinin teolojik alanına aşına olmayı önemli görür.⁶⁰ Buradaki düşünce, eğitimin ne olması gerektiğine dair kültürel/politik bir anlayışa dayanan, toplumsal bir eğitim gerçeğinin olmasıdır. Bu yakınlaşma eleştirel-diyalojik olarak kabul edilir ve bu durum, pedagojik fikirlerin teolojik bir perspektiften değerlendirilebileceği hatta eleştirilebileceği anlamına gelir.⁶¹ Eğitim/Din Eğitimi-Bildung ilişkisi ve Bildung'un anlamı üzerine gerçekleştirilen tartışmalara katılan Berndt Gustavsson, Bildung'u çeşitli unsurların karmaşık ve diyalektik bir bütünlüğü olarak sunmuş,⁶² Bildung - Din Eğitimi ilişkisini en net şekilde ortaya koymuş ve konuyu üç temel boyutta ele almıştır:

- Klasik eğitim (gelenek),
- Vatandaşlık eğitimi (toplum)
- Kişisel gelişim ve eğitim (kimlik/bireysel)

Bu boyutların birbirleriyle olan ilişkileri doğrultusunda Bildung-din eğitimi ilişkisinin aşamalarını "geleneksel bilgi, sosyal oluşum ve kişisel gelişim" aşamaları olarak tespit etmek mümkündür. Gustavsson, "klasik eğitim" kavramı ile gelenek yoluyla aktarılmış olan bilgiye sahip olmayı ve bu bilginin güncellenerek hayata aktarılmasını, gerekirse de eleştirilmesini kasteder. Konu din eğitimi olunca geleneksel bilgiyi elde etme "din hakkında öğrenme"⁶³ kavramıyla karşılaşılır. Başka bir deyişle, Gustavsson'un klasik eğitime bakışı hem genel anlamda eğitimin hem de din eğitiminin bilgi boyutunu içermektedir. Bildung düşüncesi bunu zıt bir bakış açısı olarak görmez. Vatandaşlık eğitimi ve kişisel gelişim ve eğitime gelince, bu ikilinin de gerek bireysel gerekse toplumsal olmak üzere farklı tezahür ve oluşumlarına bağlı olarak mutlaka din eğitimi bağlamında ele alınması gereklidir. Nitekim son yıllarda Al-

⁶⁰ Karl Ernst Nipkow, "Foundational Questions in the Pedagogy of Religion", *Societal Challenges and Theoretical Notions 1* (Gütersloh: 1975), 173-177; Chris Hermans, "Good Education, the Good Teacher, and a Practical Art of Living a Good Life: a Catholic Perspective", *Journal of Beliefs & Values Studies in Religion Education* 38/1 (Şubat 2017): 77.

⁶¹ Hermans, "Good Education, the Good Teacher, and a Practical Art of Living a Good Life: a Catholic Perspective", 77-78.

⁶² Geir Skeie, "Plurality and Pluralism in Religious Education", *International Handbook of the Religious, Moral and Spiritual Dimensions in Education 1*, Ed. M. de Souza, G. Durka, K. Engebretson, R. Jackson, A. McGrady (Berlin: Springer Science & Business Media, 2006), 87-88.

⁶³ "Dini Öğrenme" ve "Dinden Öğrenme" ile birlikte din eğitiminde pedagojik yaklaşımlardan biri olan ve karşılaştırmalı din eğitimi olarak da adlandırılan bu öğretim tarzı, temelde antropolojiye dayanmakta olup herhangi bir dinin esasını öğretmeyi hedeflemez. Bu yaklaşımda temel amaç dinler hakkında bilgi vermektir. Geniş bilgi için bk. Muhiddin Okumuşlar, "Çok Kültürlü Toplumlarda Din Hakkında Öğrenme ve Dinden Öğrenme Modeli", *Marife*, Güz 2007, 251-264; Mehmet Bahçekapılı, "Din Eğitiminde Pedagojik Yaklaşımlar; Din Hakkında Öğrenme ve Dinden Öğrenme", *Islamic University of Europa Journal of Islamic Research - Islam Araştırmaları* 4/2 (2011), 101-120.

manya özelinde de din eğitimi araştırmaları ile ilgili, bazen eğitimin bütün boyutlarına (bilgi/gelenek, toplum ve birey) atıflar yapan din eğitimi tartışmaları, politikaları, uygulama ve araştırmaları hayata geçirilmiş; bu faaliyetler esnasında çoğu zaman çokkültürlülüğü, kültürler arası eğitimi ve sosyal konuları ele alan çalışmalara odaklanılmıştır.⁶⁴ Bütün bunlardan hareketle Bildung düşüncesi açısından din eğitimi, bireyleri üç açıdan zenginleştirmelidir:

- Geleneksel olarak aktarılan dini bilginin öğretilmesi [din eğitiminin bilgi boyutu, (knowledge tradition and critique)]

- Topluma faydalı bir kişi olması yolunda bireye değer katılması [din eğitiminin sosyal boyutu, (social formation citizenship and social cohesion)]

- Kişisel gelişimine katkı sunacak dini değerlerin bireye kazandırılması [din eğitiminin bireysel boyutu, (individual formation/personal development and identity)].

Bu boyutlar doğrultusunda "Gustavson'un ortaya koyduğu ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiği" sorusu Bildung idealinin din eğitimine bakışını anlamlandırmak ve doğru konumlandırmak için önemlidir. Zira bu ilişkiler ağı içerisinde din eğitiminin oynayacağı rolün önemi, onun insanın eğitime dair birçok boyutu içermesinin yanında gelenek/bilgi, sosyal yapı ve bireysel gelişim unsurlarını bağlayıcı ve bir arada tutucu bir yapıya da sahip olmasından kaynaklanır. Gustavsson'un eğitim konusuna özellikle din ile alakalı bir katkı bulma arayışının sebebi burada saklıdır.⁶⁵ Buna göre Bildung düşüncesini idealize eden din eğitimi anlayışı, planlama ve uygulamaları, yukarıdaki üç boyutu merkeze alarak hayata geçirilmelidir.

Buraya kadar ana hatlarıyla vermeye çalıştığımız Bildung - eğitim/din eğitimi ilişkisi Almanya'da eğitim ve din eğitimi politikalarına bakışı belirleme noktasında merkezi bir konumdadır. Bu ilişkiler ağı içerisinde Alman eğitim anlayışının temel özelliklerini tespit ederken bu anlayışta eğitimin, her şeyden önce okul da dâhil olmak üzere hayatın tüm süreçlerini kapsayan bir faaliyet olarak görüldüğünü ortaya koymak gerekir. Bu manada sadece okullarda olup bitenler değil, genel olarak hayatın tüm akışı eğitimi yansıtmaktadır.⁶⁶ Bildung ideali, sadece okulu değil, yaşamın bütün alanlarını kendisine fırsat olarak görmektedir. İnsan için ideal olanı elde etmek, eğitimin ve dinin önemli ortak hedeflerindedir. Bildung idealine göre bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik olarak atılması gereken ilk adım, "insanı ve dünyayı bir araya getirmek" yani bireyi çevresiyle buluşturmak, karşılaştırmak, dünyayı bir engel olarak değil problemlerine çözüm üretecek şekilde deneyimlemesi için ona imkân tanımaktır. Bu sürece dinin, eğitim yoluyla vereceği katkı Bildung düşüncesinin ihmal etmeyeceği bir noktadır. Bununla birlikte Bildung, aile içindeki farklı kişiler ve toplumsal kurumlar (okullar, medya, vb.) aracılığıyla gerçekleşir ve din de dâhil olmak üzere hiçbir kurum tek başına Bildung üretemez. Salt eğitimcilerin belirli şeyleri yapması gerektiği ve bu şekilde sonuç elde edileceği düşüncesi Bildung'u

⁶⁴ İlgili çalışmalar için bk. Robert Jackson - Siebren Miedema - Wolfram Weisse - Jean-Paul Willaime, *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates* (Münster: 2007); Hans-Georg Ziebertz, *Religious Education in a Plural Western Society: Problems and Challenges* (Münster: 2003).

⁶⁵ Danner, "Bildung a Basic Term of German Education", 19.

⁶⁶ Danner, "Bildung a Basic Term of German Education", 3.

engelleyebilir. Bu yüzden ideal olanı gerçekleştirmek için eğitim ve din eğitimi konusunda başarılı politikalar geliştirmenin yanında başka adımlar ve prosedürler de gerekli olup bunlar, teori (eğitim biçimleri, okullar, konular, öğretim programları, sınavlar vs.) ve pratikte belirli bir şekilde organize edilmelidir.⁶⁷

Pozitivist veya davranışçı bir yaklaşımın etkisiyle zaman zaman eğitim süreçleri, fiziksel veya kimyasal işlemler gibi ele alınmış; bu nedenle eğitime dair araştırmaların ampirik bir yaklaşımla yani ölçme, sayma, istatistik yoluyla ve katı yasaları formüle ederek başarılı olacağı savunulmuştur. Bildung düşüncesini temele alan Alman eğitim teorisi ise bu fikrin çok ötesinde geleneksel olarak felsefi ve hümanist bir yaklaşıma dayanmaktadır. “Çocuk olmak ne anlama gelir? Çocuk ve yetişkin arasındaki farklar nelerdir? Çocuk ve eğitimci arasındaki ilişki nedir? Eğitimin hedefleri nelerdir? Bir çocuğun yetişkinler tarafından yönlendirilmesi nasıl haklı bir gerekçeye dayandırılabilir? Çocuğun yapmasını istediğimiz şeyin anlamı nedir? Bir çocuğu eğitmek ve öğretmek arasındaki fark nedir?” vs. sorular, ampirik bir yaklaşımla cevaplanabilecek sorular olmayıp sağlam bir felsefi arka plan gerektirir. Eğitim teorisi, bir doğa bilimi olarak değil hümanist bir bilim olarak anlaşılmalıdır.⁶⁸

Eğitim olgusunu genel bir bakış açısıyla görmek bugünün yüzeysel gerçeklerinin ve ihtiyaçlarının ötesine geçmek demektir. Bu genel bakış açısını geçmişle harmanlayarak sunmak önemlidir. Eğitim için diğer toplumlar tarafından ve eski zamanların verdiği cevapları aramak zorunlu ve zevkli bir uğraştır. Eğitim faaliyetleri açısından tarihi süreçte eğitim hakkındaki görüşlere sahip bir diyalog, verimli bir şey olmanın yanında çağdaş konumunuzu anlamak istediğiniz de bile gereklidir. Bu nedenle, Bildung idealini esas alan Alman eğitiminin bir başka özelliği de eğitim tarihinden kopuk bir müfredata cephe almasıdır.⁶⁹ Böylece ana hatlarıyla Alman eğitim teorisi, Bildung kavramını da yansıtacak şekilde, “eğitimi okul eğitimiyle kısıtlanmayan genel bir anlayıştan hareket eden, bilimsel ve felsefi bir yaklaşımı temel alan, kendi tarihini eğitime bir referans olarak gören, hümanist” bir teori olarak değerlendirilebilir.⁷⁰

Almanya’da Bildung ideali merkezli eğitim-öğretim sisteminin önemli prensiplerinden biri, bilginin saf aktarımından kaçınmak ve bireye bilgiyi keşfetme şansı vermektir (keşif ile öğrenme). Bunun anlamı, başlangıçta çocuğun ihtiyaçlarını dikkate alarak işe başlamak; kendisini çevreleyen dünyayı her yönüyle keşfetmesi için önceki deneyimlerine yer açmaktır. Önemli olan nükleer fiziği iki sayfada açıklayabilen öğrenciler yetiştirebilmek değildir. Çocuğun gerçek hayatla hiçbir ilişkisinin olmamasına sebep olacak eğitim-öğretim uygulamaları terk edilmelidir. Alternatif olarak bilgiyi keşfettiren sorular sorma, çocuğu ezbere mecbur bırakmama, grup tartışmaları yaptırma, bire bir ilgilenme gibi uygulamalar devreye sokulmalıdır. Her ne kadar bu tarz uygulamalar daha fazla zamana ihtiyaç duysa da öğrencilerin bilgisinin çok daha derinlere inmesine imkân tanır ve cevabı bulmak isteyen çocukların düşünmesini teşvik eder, düşünmeyi öğrenmelerini sağlar ve kalıcı öğrenmeler

⁶⁷ Danner, “Bildung a Basic Term of German Education”, 19.

⁶⁸ Danner, “Bildung a Basic Term of German Education”, 4.

⁶⁹ Danner, “Bildung a Basic Term of German Education”, 4.

⁷⁰ Danner, “Bildung a Basic Term of German Education”, 4.

oluşturmalarını kolaylaştırır. Din eğitimi politikaları açısından sağlam bir inanç noktasında ihtiyaç duyduğu dini bilgileri verdikten sonra öğrencinin yine bu bilgilerle şahsiyetini ve çevresini yapılandırmaya ve keşfetmeye imkân bulması, Bildung düşüncesinden ilhamını alan bir yaklaşım olacaktır.⁷¹

Bir diğer temel özellik olarak Almanya'da eğitim-öğretim uygulamalarının çoğunlukla duyuların öğrenme sürecine aktif katılımı üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür (duyular üzerine kurulu bir öğrenme). Okul, genellikle duyuları ihmal eder ve sadece zihinsel yeteneklere güvenir. Fakat entelektüellik, insanın bir parçasını temsil eder ve sadece ezberle sınırlandığında istenilen sonuç elde edilemez. Okullarda Öğrenme Psikolojisi derslerine yer verilmesi öğrencilerin, öğrenme başarılarını doğrudan olumlu etkiler. Ayrıca duyuları harekete geçirecek farklı materyaller öğrenme sürecini hızlandırır. Bu amaçla öğretilecek konuları görselleştirme önemli olsa da tek başına basit kalacağı için temel duyuları işlevsel hale getirecek anlatım tarzları ve ders içerik yapılandırmaları tercih edilmelidir. Ancak, duyuları sadece entelektüel yetenekleri geliştirmek ve başarıyı artırmak amaçlı kullanmak doğru değildir. Duyuların insan için anlamlı bir temel oluşturduğu unutulmamalıdır. Zira duyular aracılığıyla dış dünyayla iletişimimizi gerçekleştirir, deneyimlerimizi biriktiririz. Yani duysal deneyimler kişisel dünyamızı oluşturur. Bu gerçek, hayatımızın ilk aşaması için çok doğrudur ama daha sonra anlama ve muhakemenin gelişmesine bağlı olarak, bir konuyla daha gerçek bir ilişki kurmak, o konuyu sadece kişisel deneyimlerimizle ilişkilendirebileceğimiz zaman mümkün olur. Bu doğrultuda dinlerin tamamı, öğretileri ve mesajlarıyla kişisel deneyimleri değerli görür, insana verdiği kıymetten hareketle duyuların onun için bilgiyi edinmedeki önemini yadsımaz. Bu nedenle Bildung düşüncesine göre eğitim/din eğitimi anlayışları ve okulların yapısı, duyular üzerine kurulu bir öğrenmeyi daima dikkate almalıdır.⁷²

Bildung'un Alman okullarında uygulanması sürecinde eğitimci tarafından dikkate alınması gereken hususlar üzerinde tartışılmış, yukarıda değindiğimiz üzere keşif ile öğrenme, duyulara dayalı öğrenmeye ek olarak örnek öğrenme üzerinde durulmuştur. Bildung'un fikir babası Humboldt'a göre kendi zamanına kadar insanın sadece insan tarafı dikkate alınmış, Bildung ile birlikte "ben ve dünyam" ikilisi gündeme gelmiş ve "birlikte olmak" olgusu meselenin dünya tarafının araştırılmasını gerekli kılmıştır. Bu süreci takiben Almanya'daki tartışmalar, "Nedir dünya? Bildung süreci için katkısı nedir?" konularına yoğunlaşmaya başlamıştır. Müfredatta öğretilmesi gereken çok fazla konu olması, bir çare olarak "örnek öğretmek" kavramını ortaya çıkarmıştır. Buna göre, uzun konuları öğretmenin en sağlıklı ve pratik yolu, her konuyu akılda kalıcı bir örnek üzerinden anlatmak olarak görülmüştür.⁷³

Bir ülkedeki din eğitimi-öğretimine dair teorik planlamaları ve pratik uygulamaları eğitim faaliyetleri ile ilişkili genel hedeflerin dışında tutmamak gerektiğine daha önce işaret etmiştik. Almanya'nın hem genel eğitim hem de din eğitimine yö-

⁷¹ Danner, "Bildung a Basic Term of German Education", 20.

⁷² Danner, "Bildung a Basic Term of German Education", 21.

⁷³ Danner, "Bildung a Basic Term of German Education", 22.

nelik politikaları ve koyduğu hedefler incelendiğinde Bildung idealinin yukarıda sıraladığımız özelliklerinin etkileri net bir şekilde fark edilir. Buna göre Alman eğitim sisteminde Bildung ideali ile örtüşen ve Bildung düşüncesinden izler taşıyan hedefleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Eğitim ve öğretim, genel insan haklarını, Alman Anayasası ve Eyalet Anayasası'nda belirtilen değerleri ve sosyal adalet ile dayanışma hedeflerini temel alır.

- Okulun öncelik gerektiren hedefleri, "bireyleri sosyal yükümlülükleri üstlenmeye hazır hale getirme, eleştirel düşünmeyi öğretme, kadın ve erkek arasındaki adalet ve eşitliğin sağlanmasına katkıda bulunma, doğa, çevre ve kişinin öz sağlığına ilişkin bilincin oluşmasına yardım etme, kültürel yaşama katılmaya imkân verme, birlikte yaşama ve deneyim olanakları yaratma, toplumdaki farklı grupların yaşama haklarını anlayışla karşılama ve barış içinde birlikte yaşama için gerekli çabayı harcama, diğer kültürlerin ve değişik dinlerin değerlerine saygı gösterme" olarak tespit edilmelidir.

- Yine eğitim sistemi ve okul, öğrencilere bilgi ve beceriler kazandırarak onları toplumsal gelişmeler doğrultusunda düşünen bireyler olabileceğine konumuna getirmelidir.

- Eğitim-öğretim uygulamaları, öğrenilen bilgileri eleştirel bir tutum içinde kullanma, toplumsal değerleri özgürce inceleyip araştırma, gerçeğe saygı duyma ve çekinmeden onu kabullenebilme olanaklarını öğrencilere sunmalıdır.

- Kendi haklarını koruma, başkalarının haklarını geçerli sayma, görev bilinci, kendi davranış şeklini değerlendirme, değiştirebilme ve gerektiğinde yardım almayı kabul etme, doğru olanı ve gerekli görüleni yapma, önyargısız dinleme ve ilgilenme, özeleştirme ve özgüven geliştirme, algılama, hissetme ve ifade gücünü geliştirme, bireysel ve gerektiğinde grup içinde performans gösterme gibi temel yeterlilikler eğitim-öğretim yoluyla bireylere kazandırılmalıdır.⁷⁴

Almanya'da eğitim ile ilgili idealler ve hedefler aynı zamanda "her bireye kendi yetenek ve ilgi alanına göre en uygun eğitim olanağını sağlamak, bu konuda fırsatlar sunmak" ilkesi üzerine temellendirilmiştir. Bildung ideali, kendi kendini yansıtan bir biçimde kendi hayatını harekete geçirip şekillendirebilen, kendini yansıtan ve algılayan bir öznenin ortaya çıktığı bir süreci amaçlamaktadır.⁷⁵ Bu doğrultuda genç bireylerin, demokratik sistem içerisinde sorumluluk yüklenebilecek, kendini ifade edebilecek fertlerin yetişmelerini hedefleyen Alman eğitim sistemi, toplumun bütün kesimlerine, din de dâhil olmak üzere hayatın her alanına dair eğitim seviyelerini yükseltme imkânı vermektedir. Almanya'nın eğitim politikası, aynı zamanda uluslararası alanda ilişkilerin yakınlaşması üzerinde de yoğunlaşmıştır.⁷⁶ Geliştirdiği politikalara bağlı olarak Alman eğitim sisteminin en önemli özelliği, bireyleri yönlendirmeye erken dönemlerden itibaren başlaması ve yönlendirmeyi hayat boyu başarılı bir şekilde uygulamasıdır.⁷⁷ Bu amaçla Alman eğitimi, "öğrenciler için

⁷⁴ Coşkun, *Kültürlerarası Eğitim -Türkiye ve Almanya Örneği-*, 113.

⁷⁵ Nipkow, "Foundational Questions in the Pedagogy of Religion", 85.

⁷⁶ Doğan, "Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli", 13.

⁷⁷ Doğan, "Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli", 16.

eşit fırsatlar, kişiliklere değer verme ve bireyselleşme, hayat boyu öğrenme” gibi çeşitli ilkeleri takip eder.⁷⁸ Ayrıca Alman Eğitimi Temel Kanunu, eğitim, kültür ve bilim konuları ile ilgili “bilim ve sanatta özgürlük; araştırma, öğrenme ve öğretme özgürlüğü (madde 5, paragraf 3); araştırmacı ve öğrenmeye meraklı bir ruh, özgür kararlar alabilme, din ve inanç özgürlüğü (madde 5, paragraf 4); serbest meslek seçimi ve eğitim yeri seçimi özgürlüğü (madde 12, paragraf 1); yasa önünde eşitlik (madde 3, paragraf 1); eğitim-öğretim sürecinde ebeveyn haklarının korunması (madde 6, paragraf 2) (çocukların din dersine katılıp katılmayacaklarına karar vermek, velilerin hakkıdır) ve tüm okul sisteminin devletin denetimi altında olması (madde 7, paragraf 1)” gibi konularda esaslı hükümler içermekte, bu hususları güvence altına almaktadır.⁷⁹ Kanunun, özellikle insanın özgürlüklerini konu edinen maddeleri ışığında Bildung’un, insanın özgürlüğü noktasında yeniden ayarlanabilen ve yapılandırılabilen bir şekle büründürülmesi önemli görülmelidir.⁸⁰ Bildung, çocuğun ya da gencin gelişiminde neyin mümkün olduğu konusunda neler olabileceğine odaklanır. Bu boyut, eğitimin özgürleştirici bir özelliğidir ve insanın özgürlüğü mükemmel bir mutluluk ideali anlamına gelir.⁸¹ Saydığımız bu ilkelerin pratikteki yansımalarını Almanya’da, din eğitimine dair hayata geçirilen uygulamalardan takip etmek mümkündür. Şimdi bu yansımalara işaret etmeye çalışacağız.

5.2. Almanya’da Din (Teoloji) Eğitimi ve Bildung’un Etkileri

Özellikle 17. yüzyıl ve sonrasındaki süreç boyunca Almanya, Avrupa’nın siyasi, kültürel, ekonomik, dini, sanatsal yapılanmasına olumlu veya olumsuz olarak katkı sunan en önemli aktörlerin başında yer almış olup bu etkisini halen devam ettiren bir ülkedir. Almanya, Avrupa’da laiklik ve din eğitimi yaklaşımlarında ortada yer alan bir anlayışı benimsemiştir.⁸² Ülkenin yaklaşık %60’ı Tanrı’ya inan kişilerden oluşmaktadır. Buna karşılık toplam nüfusun %37’si herhangi bir din ya da mezhebe bağlı değildir.⁸³ Bu anlamda Almanya’nın din, inanç hürriyeti ve laiklikle bağlantılı olarak din eğitimi politikaları bakımında kendi içinde başarılı bir örneği temsil ettiğini söylemek mümkündür. Modern dönemde de Alman din eğitimi anlayışı, eğitimsel ve teolojik perspektiflerin bir araya getirilmesinden dolayı özel görülmelidir.⁸⁴ Bu sebeplerle Almanya’nın din eğitimine bakış açısını doğru tespit edebilmede ülkedeki dini kurumların ve din eğitiminin yapısını, işleyişini, felsefe ve ideallerini net bir şekilde ortaya koymak ayrı bir önem arz etmektedir.⁸⁵

⁷⁸ Mark Beutner - Rasmus Pechuel, “Education and Educational Policy in Germany, A Focus on Core Developments Since 1944”, *Italian Journal of Sociology of Education* 9/2 (Haziran 2017): 10.

⁷⁹ Brigitte Lohmar - Thomas Eckhardt, *The Education System in the Federal Republic of Germany 2012/2013* (Bonn: KMK, 2014), 24; World Data on Education, 2006/2007, Germany, 1, www.eurydice.org, (Erişim tarihi: 15.02.2019).

⁸⁰ Ulrich Bröckling, “Gendering the Enterprising Self. Subjectification Programs and Gender Differences in Guides to Success”, *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* 6/2 (2005), 9.

⁸¹ Hermans, “Good Education, the Good Teacher, and a Practical Art of Living a Good Life: a Catholic Perspective”, 79.

⁸² Köylü, “Batı Ülkelerinde Din Eğitimi: Genel Bir Bakış”, 230.

⁸³ Bk. <https://www.deutschland.de/tr/node/5197>. (Erişim tarihi: 21/10/2019).

⁸⁴ *Basics of Religious Education*, Ed. Martin Rothgangel - Thomas Schlag - Friedrich Schweitzer (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014), 12.

⁸⁵ Doğan, “Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli”, 2.

Alman okullarında din eğitimi ve öğretiminin hedefleri toplumda meydana gelen gelişmelere göre şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda din eğitimi konusunda daha ziyade dini inanç, kilise bayramları, İncil öğretimi gibi hususlar dikkate alınırken, sonraki dönemde kiliseden ayrılmalar çoğalınca din eğitim-öğretimine bakış, bireyin toplumda ve kendi iç dünyasında karşılaştığı problemleri çözmek için sosyal-pedagojik çözüm yollarını gösteren tarafsız bir role bürünmüştür. Günümüzde ise, "insani problemlerin inanç olmadan boş ve manasız olduğu" kabul edilerek bireylerin dini inanç dünyaları esas alınmış, bununla çocuğun toplumda ve kendi dünyasında karşılaştığı problemleri inanç yolu ve yardımıyla çözmesi hedeflenmiştir.⁸⁶ Bildung'un amacı olan insanın bütüncül oluşumu, bütün boyutlarıyla gelişimi, mesleki yaşama hazırlığı, etik ve sosyal farkındalığın oluşmasını, aşkın olana bağlı olmayı ve ihtiyaç hissetmeyi, son olarak da doğru din eğitimi içerir.⁸⁷ Bu amaçla Alman okullarında verilen din eğitiminin temelleri beş başlık olarak⁸⁸ tespit edilmiştir. Bu başlıklardan birincisi olan kültürel/tarihi temel, Bildung düşüncesinin sözcülüğünü yaptığı kültürel ve tarihi köklerle bağına güçlü tutan eksiksiz bir Hristiyanlık eğitimi anlayışını yansıtmakta olup inanç geleneğinin ve onun somut tarihsel ifadelerinin Alman medeniyeti için sahip olduğu önemi öğrencilere aşılama esasına dayanmaktadır. Buna göre okul, hem bir eğitim mekânı hem de bir geleneğin savunucusu olarak anlaşılmalıdır. Okulun eğitim ile ilgili en önde gelen sorumluluğu "geleneğin yorumlanmasına fırsat vermektir." Okullarda Hristiyan din eğitiminin vazifesi ise, Hristiyanlığa ve İncil geleneğine, bu geleneğin doğasına ve kapsamına uygun bir şekilde öğrencilere hitap etmektir. Bu durum, diğer bilgilerin yanı sıra, mukaddes kitaba ilişkin temel bir anlayış ve bilginin "dünyamızın oluşumuna ve varlığına merkezi olarak katkıda bulunan bir belge" olarak aktarılmasını gerektirir. Böylece din eğitimi, kültürel kazanımların kaybolmasını engelleyen kültürel aktarım mekanizmasının bir parçası haline gelecektir.⁸⁹

Almanya'da ağırlıklı olan din, iki mezhebi yapısıyla (Katolik ve Protestan) Hristiyanlıktır. Bu durum Kilise'nin Almanya'daki en önemli dini kurum olma gerçeğini beraberinde getirmiştir. Kiliselerin çoğunluğu, Roma-Katolik Kilisesi ve Protestan Kiliseleridir.⁹⁰ Kilise'nin eğitim-öğretim süreçlerinde etkin bir şekilde rol almasının temel sebebi, kendisini Hz. İsa'nın mesajını insanlara ulaştırmak konusunda sorumlu addetmesidir. Bu sebeple kilise, Hz. İsa'nın mesajı özelinde çocukların din eğitimi hem bir görev hem de bir sorumluluk olarak görür. Kilisenin eğitime olan ilgisi üç ana sebebe dayandırılmıştır:

- Kilise, kendi eğitim kurumlarının varlığıyla bizzat genel eğitimin önemli bir

⁸⁶ Z. Salih Önsöz, "Hristiyan-Alman Okullarında Müslüman Türk Çocuklarının Din Eğitimi ve Öğretimi", *Diyanet Dergisi* 19/18, (Ocak-Şubat-Mart 1983), 50.

⁸⁷ Hermans, "Good Education, the Good Teacher, and a Practical Art of Living a Good Life: a Catholic Perspective", 82.

⁸⁸ Alman okullarında din eğitiminin tarihi/kültürel temel dışındaki diğer temelleri, "sosyal temel, eğitsel temel, antropolojik temel ve hukuki temel" olarak ortaya konmuştur. Geniş bilgi için bk. Adam Gottfried - Lachmann Rainer, "Reasons for Religious Education in Public Schools", *Basics of Religious Education*, 131-144.

⁸⁹ Gottfried - Rainer, "Reasons for Religious Education in Public Schools", 132.

⁹⁰ Doğan, "Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli", 9.

parçası konumundadır. Bu sebeple, kilisenin altına imza koyduğu pedagojik kararların tamamı, içinde yer aldığı genel eğitim sistemini etkiler.

- Kilise, kendisini tüm insanlığın kurtuluşu adına sorumlu gördüğü için, toplumsal güçlerin çatışmasında bir ortak aklı oluşturmaya ve insani çözümler üretmeye katkıda bulunacaktır. Bu sebeple, kilisenin din eğitimine yönelik faaliyetleri dışında, genel toplumsal eğitim faaliyetlerine katkıda bulunması son derece önemlidir.

- Kilise'nin İncil'deki mesajı insanlara ulaştırma görevi ve insanların seküler hayat şartlarında kendi inançlarını tek başlarına savunabilmelerindeki en önemli araç eğitimidir.⁹¹

Bu sebepler doğrultusunda Kilise'nin etkisinin net bir şekilde gözlemlendiği en önemli alanlardan biri örgün eğitimidir. Almanya'da din eğitimi-öğretiminin yürütüldüğü bütün kurumlar kiliseye bağlıdır. Buna ek olarak Kiliseler, kutsal kitap-taki geleneğe bağlı kalınarak hayatın anlamını ve eğitimin nedenini öğrencilere aktarmanın, eğitimin amaçlarından biri olduğunu savunur. Tanrının istediği "insan onuruna saygı, ailenin korunması, toplumsal barışın tesisi, affedici olma" gibi birçok hususa dair farkındalık, ancak özel bir dini yönlendirme ile kazandırılabilir.⁹² Kilisenin bu görüşü, hümanist anlayışa dayalı Bildung düşüncesinin kurucu unsurlarından olan "insanı hayatla buluşturma, insana saygı, hayatı anlamlandırma, barış, merhamet, aile ve toplumu önemseme" gibi hususlardan izler taşımaktadır. Ayrıca Kiliseye göre hafızasını kaybeden bir toplum, kutsal kitapta ifadesini bulan geriye dönüşlerle sorumluluğunun farkına tekrar varabilecektir. Bu bilincin resmi okullardaki Hristiyan çocuklarında da oluşturulması gerekir.⁹³ Böylece Bildung idealinin hedeflerinden olan "kendi tarihini eğitime referans olarak görme" anlayışı, kilise tarafından din eğitiminin felsefesi ile ilgili olarak ortaya konulan ilkelerle örtüşmüştür. Üzerinde durulan bu konuların tamamı, Kilise tarafından genel eğitimin en temel hedefleri arasında mütalaa edilmiştir. Bu hedeflere ulaşmada, içeriği kilisenin inanç esasları doğrultusunda oluşturulmuş olan⁹⁴ din dersinin yapacağı katkı zannedilenden daha fazla olacaktır.

Bildung idealinin öne çıkardığı temel ilkelerin etki ve izlerini, kilise tarafından eğitim-öğretime hedef olarak tespit edilen hususların yanında Alman din derslerinin öğretim programlarında da gözlemlenmek mümkündür. İlgili programda öğrencilere kazandırılacak beceriler ve öğrenme-öğretme sürecinde derslerin nasıl verilmesi gerektiği ile ilgili temel ilkeler arasında "din derslerinin çocuklara kendilerine özgü dini inanç geleneklerini verebilmesi; bu ders verilirken öğrencilerin yaşam tecrübeleri ile bağlantı kurulması; öğrencilerin dini inancı, yaşamlarını şekillendirmede bir 'yardım' olarak algılamalarının sağlanması; başka dinleri ve kültürleri hoşgörü ve dostluk duyguları içinde anlama becerisini kazanmaları" gibi husus-

⁹¹ Süleyman Hayri Bolay - Mümtazer Türköne, *Din Eğitimi Raporu* (Ankara: y.y. 1995), 74.

⁹² Doğan, "Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli", 35-36.

⁹³ Doğan, "Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli", 35-36.

⁹⁴ Geniş bilgi için bk. İrfan Başkurt, "Almanya'da Din Eğitimi", *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Çalışma Toplantısı* (İstanbul: DEM Yayınları, 2004), 237-238.

lara yer verilmiştir. Ayrıca din eğitimi, “din” konusunun geçtiği Tarih, Coğrafya, Sosyal Bilgiler, Müzik ve Sanat Eğitimi gibi derslerle irtibatlı olmalıdır.⁹⁵ Din dersi, okulun eleştirel özelliğini de dikkate alarak telkin edici şekilde dini birer öğreti olarak değil, sosyal bir bilim olarak öğretilmelidir. Yani din ile ilgili bilgiler öğrencilere diğer derslerdeki bilgiler gibi verilmeli, öğrenciler kendilerine sunulan bilgileri eleştirel süreçten geçirebilmelidir. Derste olayların dini açıdan yorumlanmasından çok onların gerçeğin bütününe görebilmeleri hedeflenmelidir.⁹⁶ Kanaatimizce öğrencilere kazandırılması hedeflenen bütün bu çok yönlü beceri ve yeterliliklerin temel amacı, Bildung düşüncesinin idealize ettiği “bireyin potansiyellerini çok yönlü olarak geliştirmek” gayesini hayata geçirmektir.

1971 yılında Almanya’da “Okullarda Din Dersi” konulu ortaklaşa bir toplantı gerçekleştirilmiş, alınan kararlar hem Katolik hem de Protestan din eğitimcilerince kabul edilip öğretim programlarında ve ders kitaplarında yerini almıştır. Alınan kararların Katolik ve Protestan din dersi içeriğinin hazırlanması ile ilgili kısmı şöyledir: “Hristiyanlık öğretisi aslında tarihi bir ifadedir ve pratikte inancın hayata aktarılmasında bir araçtır. Bu sebeple, din dersinin içeriğinin ana hatları tespit edilirken, temelini bir taraftan İncil’den alan ancak diğer taraftan günümüzle bağlantılı olan kilise yaşantısı ve inancı dikkate alınmalıdır. Bu genel ilke çerçevesinde, günümüzde teoloji ve kilise açısından Hristiyan inancının anlaşılması için;

- Hristiyan inancının aktarılması, Hz. İsa’nın İncil’de ifadesini bulan yaşantısı ve bunların tarihteki etkileri temel alınarak yapılmalıdır.

- İnancı ikrar ve dine giriş tarihi bağlam içinde anlaşılmalı ve her ortamda şartlara göre yeniden yoruma muhtaç olduğu bilinmelidir.

- Hristiyan inancının aktarımı, mutlaka kilisenin görev ve özellikleriyle ilişkilendirilmelidir.

- Yaşamın izlerini keşfetmek, İsa aracılığı ile Allah’a yakınlaşmak, yaşamın Allah’ın bir lütfü olduğunu bilme şuuru oluşturulmalıdır.”⁹⁷

Bu maddeler üzerinde de Bildung düşüncesinin etkileri net bir şekilde fark edilmektedir. Her şeyden önce Hristiyanlık öğretisinin tarihi arka planının dikkate alınması düşüncesi, Bildung idealinin esas aldığı ve yukarıda işaret ettiğimiz “eğitim tarihinden kopuk bir müfredat cephe alma”,⁹⁸ “Hristiyanlık inancının gelişim tarihini eğitime bir referans olarak görme” anlayışlarını yansıtmaktadır. İncil’in öğretilerinin ve Hz. İsa’nın yaşantısının tarihi bağlamından koparılmadan ve günümüze yansımalarıyla anlatılması fikrini merkeze alarak oluşturulan din dersi müfredatı, Bildung idealinin ortaya koyduğu dindar kişinin İsa Mesih’in imgesini manevi olarak içselleştirmesi, bu durumu Tanrıya yakın olmak için yegâne yol olarak görmesi önerisini dikkate almış görünmektedir. Yine programda yer alan Hz. İsa’nın şahsında Tanrı’ya yaklaşarak yaşamın izlerini keşfetmek maddesi, bireye bilgiyi keşfetme şansı verilmesinin (keşif ile öğrenme) gerekliliğini savuna Bildung idealinin, program ve müfredatın içeriği üzerindeki etkisini gösteren bir diğer örnektir.

⁹⁵ Doğan, “Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli”, 27.

⁹⁶ Doğan, “Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli”, 28.

⁹⁷ Doğan, “Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli”, 28-30.

⁹⁸ Danner, “Bildung a Basic Term of German Education”, 4.

Alman din eğitiminde motivasyon, Bildung düşüncesinden ilhamını alan iki temel üzerine oturur: Bu temellerden ilki olan antropolojik temel, insanın başkalarıyla ilişki kurma yoluyla dinamik olarak gerçekleşen ruh ve beden birliğinden oluştuğu düşüncesine dayanır. Bu temelle insan, sevgi ile var olan diğerleriyle birlikteliği gerçekleştirebilmek için biçimlendirilir. Hristiyanlık müjdesi, tarihsel olarak ortaya çıkmış olan adalet ve sevgide yaşam doluluğunu ifade eder. İsa Mesih, her insanın ve bir bütün olarak toplumun yaşamında ortaya çıkmak isteyen eskatolojik bir unsurdur.⁹⁹ Dini öğrenmenin temelinde, kutsal bir boyuta yönelme ve evrensel olan bir hizmete adanma vardır. Hristiyanlık, Kiliseye, toplumu bir arada tutucu en etkin güç olma görevini yüklemiş, onu özgün ve aşkın bir imge olarak kabul etmiştir. Hristiyanlar, bir cemaat olduklarında, Mesih'te (Tanrı-kutsal üçlemenin hayatı olan sevginin cemaatinde) ortaya çıkan ebedi gizemden söz ederler. Bu gizem, Mesih ile bir bedene bürünerek hayata inmiştir. Din eğitimine dair faaliyetler, her bir Hristiyan'ı bu bedenleşmenin gizemini fark etme yolunda bilinçlendirmelidir.¹⁰⁰ Ruh, Mesih'in kalbi ile inananların kalplerini uyumlu hale getiren ve dini toplulukların kalbini dönüştüren bir içsel güç olarak hareket eder. Böylece insanlık, dünyadan önce Baba'nın ve Oğul'un sevgisine tanık olur.¹⁰¹ Yaratıcının sevgisine tanıklık eden iyi eğitimci, doğası gereği sevgi ve merhametin her insana benimsetilmesi gereken evrensel değerlerden olduğunu bu yolla kavrayacaktır.¹⁰²

Bildung modeli temelli Alman din eğitiminde motivasyonun ikinci temeli olan teolojik temelin etkilerini Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliselerinin din eğitimi uygulamalarında fark etmek mümkündür. Almanya'da Katolik eğitimi bir tür aidiyet ve maneviyat eğitimi olup yalnızca kendimizle kuracağımız sağlam bağlar ile değil bütün bir insanlık ile "doğru ilişki" çerçevesinde yaşamakla ilgilenir. Bunun hakiki anlamda gerçekleşebilmesi için, önce herkesin İlahi olanın (imago dei) haysiyetini ve kıvılcımını taşıdığı gerçeğine ikna edilmesi gerekir. Bu ikna ediş süreci, sevgiden beslenen ve sevgi için gerçekleştirilen bir süreçtir. Gerçekten de eğer kutsal üçlemenin (baba-oğul-kutsal ruh) gizemi herhangi bir şey öne sürerse bu, kim olduğumuzu ve niçin var olduğumuzu, niçin doğru ilişkiler içinde olup topluma katkıda bulunduğumuz keşfedebilmemize yöneliktir.¹⁰³

Kişinin belli bir düzeyde bilmediği şeyi arzulaması zordur. Özlemimiz aileye, arkadaşlara, millete, topluma aittir. Biz ise zaten Tanrı'ya aitiz. Bu, aidiyet, başarmamız gereken bir şey olmanın yanında daha ziyade Tanrı'yı tanımakla ilintilidir.¹⁰⁴ Eğer Tanrı'nın aşkın varlığı, herhangi bir tecrübe veya mekânda ya da zamanda bize

⁹⁹ SCCE (Sacred Congregation for Catholic Education), *Education Together in Catholic Schools: A Shared Mission Between Consecrated Persons and the Lay Faithful*. http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/catheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_20070908_educareinsieme_en.html, 2007, 43.

¹⁰⁰ SCCE (Sacred Congregation for Catholic Education), 10; Hermans, "Good Education, the Good Teacher, and a Practical Art of Living a Good Life: a Catholic Perspective", 81.

¹⁰¹ SCCE (Sacred Congregation for Catholic Education), 25.

¹⁰² Hermans, "Good Education, the Good Teacher, and a Practical Art of Living a Good Life: a Catholic Perspective", 81.

¹⁰³ Bronek Korczynski, "A Spirituality of Catholic Education –Seeing Differently", *Education Letters of Queen's University* (Canada: 2016), 24.

¹⁰⁴ Korczynski, "A Spirituality of Catholic Education –Seeing Differently", 24.

ulaşabilirse o zaman Katolik eğitimin müfredatı, o zarafeti tanıma olasılığını sunmaya öncelikli adaydır. Katolik eğitimini anlatan temel nokta St. Augustine (ö. 430) tarafından, “Tanrının bizi kendisi için yarattığı” şeklinde dile getirilmiştir. Almanya’da Katolik eğitimin pedagojisi, insanlık ve Tanrı arasındaki sevgi ve karşılıklık ilişkisinin temel olduğu İncil antropolojisine dayanır. Yaşama açık olma, bir şeylerin üstesinden gelebilme, geleceğe hazırlanma, daha onurlu, daha adil ve barışçıl, daha gerçek, daha değerli olan bir dünyayı inşa etme insanlık için önemli bir ölçüdür.¹⁰⁵ Katolik müfredat, istendiğinde ve iyi planlandığında dini temaların açık entegrasyonu, pedagojik yaklaşım veya inancın belirli konularına hitap etmek için deneyimlerin basit bir şekilde genişletilmesi yoluyla Tanrı’yı (aşkın olanı) tanıma ve onunla karşılaşma fırsatı sağlar. Bu amaçla müfredatı hayata geçirmekle görevli kişi ve kurumlar (kilise) kasten ve uzun süren stratejiler uygulamalı, bu süreci telkinle değil sevdirerek ve benimseterek yürütmelidir.¹⁰⁶

Alman Katolik eğitimi, Bildung düşüncesinde hareketle öncelikle öğrencilerin bütün benlikleriyle hakikati araştıracı bir ruhu geliştirmelerini hedefler. Katolik bir ortamda eğitim, her zaman doğruyu aramakla ilgili olmalıdır. Hakikat hem bilinir hem de bilmeye değerdir. Gerçek arayışı ve anlayışı, hem inancın hem de aklın bir işlevidir. Sebepsiz inanç, batıl inançlara kapı aralayabileceği gibi inançsızlık da nihilizme ve göreceliğe yol açar.¹⁰⁷ Katolik eğitimciler, din dilinin başarılı ve etkin kullanımı ile İncil’in manevi boyutu yansıttığında ellerinden gelenin en iyisini yapmış olacaklardır. Bilimsel araştırmalar, sadece fiziksel çevrenin doğasını keşfetmek değil, hem yaratılış hem de Yaratan’ın kudretini göstermesi açısından önemli görülmedir. Toplumsal ilişkiler açısından, erdemli hayatı yaşamaktan bahsetmek için okul en önemli kurumlardandır. Sosyal adalet ve dayanışma, paylaştığımız insanlık duygusu ile birlikte İncil’in ve ona bağlılığın da kurucu unsurları olarak görülmelidir. Katolik eğitiminin özü ve kalbi, İsa Mesih ile benzemeye çabalamak, kişisel bir ilişki ağı içerisinde adeta İsa Mesih’in öğretisine demir atmaktır. Bu anlayış, Bildung’un kök anlamı olan “Mesih’i (İsa) daha iyi taklit etme¹⁰⁸ onun imgesini manevi olarak içselleştirme” anlamıyla tam olarak örtüşmüştür. Böylece Almanya’da Katolik eğitimi, kiliseyle işbirliği yaparak insanları İsa Mesih’le yaşayan, dönüştürücü bir ilişkiye davet etmektedir.¹⁰⁹

Alman Ortodoks düşüncesinde teoloji eğitimine genel yaklaşım, mezhebin teolojisiyle belirlenmiştir. İlahiyatın önemi, açık bir şekilde “eylemde bulunma” kavramıyla vurgulanmış, eylemsiz bir teolojinin şeytanın teolojisi olduğu dile getirilmiştir. Ortodoks teoloji eğitiminin şekillenmesinde üç ayırt edici özellik vardır: “Ortodoks Kilisesinin sosyolojik farkındalığı, kutsal üçleme anlayışının pnömatolojik¹¹⁰

¹⁰⁵ Korczynski, “A Spirituality of Catholic Education –Seeing Differently”, 25.

¹⁰⁶ Korczynski, “A Spirituality of Catholic Education –Seeing Differently”, 25.

¹⁰⁷ Korczynski, “A Spirituality of Catholic Education –Seeing Differently”, 25.

¹⁰⁸ Pikkarainen, “Signs of Reality: The Idea of General Bildung by J. A. Comenius”, 20.

¹⁰⁹ Korczynski, “A Spirituality of Catholic Education –Seeing Differently”, 25-26.

¹¹⁰ Felsefede günümüzde zihin felsefesi olarak adlandırılan “akıl, ruh” gibi soyut konuları inceleyen bir metafizik kolu olup ayrıca Hristiyanlıkta Kutsal Ruh’u inceleyen alana verilen addır. Kelimenin kökü olan “Pneuma” kelimesi, Antik Yunan düşüncesinde “hava, soluk, nefes” gibi anlamlara gelen bir terimdir. Bk. Ahmet Cevzici, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010), 1265.

boyutu ve onun antropolojisi, yani kendine özgü teoriler öğretimi". Bu teolojik temellerin, Ortodoks Kiliselerinin teolojik eğitim ideali, kilisenin hayatı ve misyonu için vazgeçilmez kurucu ilkeler olduğu görüşü genel kabul görmüştür. Ne de olsa, hayatın başlangıcından itibaren kilise, varlığını, yaşamını ve faaliyetlerini teoloji referansı olmadan asla anlamamıştır. Her türlü teolojik eğitim, kilisenin içinde yaşadığı çeşitli eğitimsel, sosyal, politik ve tarihsel koşullar tarafından şekillendirilmiş olsa da ağırlıklı olarak uygulandığı teolojik esaslı çerçevenin içinde yer almıştır. Kutsal ve apostolik (İsa Mesih'in havarileri ile ilgili, havariler tarafından kurulan) bir kilise olduğuna inanan Alman Ortodoks Kiliseleri, tüm dünyayı İsa Mesih'in müjdesine tanıklık etmeye davet ederken teoloji eğitimini kullanır. İsa Mesih'in "(Baba'ya giden) yol, hakikat ve yaşam benim"¹¹¹ sözüne inancını kaybetmeden Ortodoks dünyasındaki teolojik eğitim, kiliselerin geleneklerinin büyük teologları vasıtasıyla yüzyıllar boyunca havarilere dayalı geleneğin açıklanmasında olduğu gibi ısrar etmiştir. Her şeyden öte, bizi "tüm gerçekliğe" götüren Kutsal Ruh, "Hakikatin Ruhu"dur.¹¹²

Bildung ile şekillenen Alman Ortodoks geleneğinde insan doğası asla kapalı, özerk ve statik bir mahiyete sahip değildir. Onun varlığı her zaman Tanrı ile olan ilişkisi tarafından belirlenir. Bu nedenle, Tanrı'yı "tanıma" ve hayatına "katılma" vizyonu rehberlik eden din eğitimi, sinerjik anlayışla yakından bağlantılıdır. İnsanoğlunun kurtuluşu, ancak "Tanrı'ya dönüş" ile mümkündür. Tanrı'nın "imgesi" insanın yaratılıştan kendisine verilen seçkin statüsüne ek olarak, İsa Mesih'e benzemeyi elde etmek için en önemli kavram ve hareket noktasıdır. Bununla birlikte, ortaçağ skolastik düşüncesi ve özellikle de Aydınlanmadan sonra, teoloji eğitiminin merkezi yönü neredeyse tamamen Aristoteles mantığının yöntemlerini kullanarak bağımsız bir disiplin haline gelmiş, akla dayalı bilgi tek meşru bilgi formu olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, teolojik eğitim yavaş yavaş kendi öyküsünden, toplumdandan, yerel bağlamdan ötürü, eucharist/ayinsel çerçeveden uzaklaşmıştır. Bunun neticesinde teolojik eğitimin planlanmasında yer alan herkes, bilinçli bir şekilde teolojiyi uygulanabilir kılan en önemli parametreden uzaklaşmıştır. Bu parametre, "teolojinin, yaşayan dünya kilisesinin gerçek vicdanı olan ve çoğu zaman dünyayı ihtiyaçlarının hatırlattığı unutulmuş hakikat" olarak görülmesidir. Bu paradigmayı tekrar canlandırmak Ortodoks din eğitimi anlayışının en temel görevlerinden biridir.¹¹³

Günümüz Almanya'sında Bildung idealini canlı canlı temsil eden en önemli eğitim felsefesi, Protestan eğitim anlayışı aracılığıyla ortaya konmaktadır. 16. yüzyılda Almanya'da Martin Luther, Kutsal Kitap'ı okuyabilmenin, yorumlayabilmenin ve anlayabilmenin tüm Hristiyanlar için çok önemli olduğunu vurguladı. Ardından o dönem için oldukça dikkat çekici bir şekilde eğitim, herkes için bir yükümlülük olarak kabul edildi. Başından beri, Martin Luther ile ilişkili reform hareketi, diğer disip-

¹¹¹ Yuhanna 14: 6.

¹¹² Yuhanna 16: 13; Petros Vassiliadis - Eleni Kasseluri - Pantelis Kalaitzidiz, "Theological Education in Orthodox Churches Theological Education in the Orthodox World", *Handbook of Theological Education in World Christianity: Theological Perspectives – Regional Surveys – Ecumenical Trends*, Ed. D. Werner - D. Esterline - N. Kang - J. Raja (Oxford: Regnum Books International, 2010), 603-604.

¹¹³ Vassiliadis - Kasseluri - Kalaitzidiz, "Theological Education in Orthodox Churches Theological Education in the Orthodox World", 604.

linlerle ilgili olarak teolojik araştırmanın takip edilebildiği üniversitede kök salmıştır. Diğer inanç gelenekleri ile etkileşimde bulunmak, dinler arası bir dünyada giderek artan bir biçimde ele alınması gereken yeni teolojik soruları ve ufukları açığa çıkardı.¹¹⁴ Bu anlamda Martin Luther, Almanya için bugünün bağlamsal teolojilerinde neyin merkezde olduğuna ilham veren biri olarak görülebilir. Luther, sistematik bir teolog değildi ama varoluşsal ve toplumsal gerçeklerle bağlantılı olarak Tanrı'nın lütfunun söz, eylem ve aksiyonlarla aktarılması düşüncesine bağlıydı. Bu durum, Luther'in teolojik niyetinin kalbinde yer alarak bugünün Lutheran kilisele- rindeki teolojik eğitimin amacını ana hatlarıyla şöyle belirlemiştir:

- Tanrı'nın dünyadaki tasarruf faaliyetine olan sadakatli ve bilinçli söylemleri beslemek ve Kutsal Ruh'un gücü ve zarafet armağanları aracılığıyla bütün toplumu donatmak,

- Kutsal Yazılarda ortaya çıktığı şekliyle İsa Mesih'in müjdesini bilmek ve bu müjdeye inanmak,

- Müjdeye sözlü olarak tanıklık etmek,

- Tanrı'nın halkının çoğulcu ve seküler bir toplumdaki misyonunu teolojik olarak yansıtmak,

- Yüzyıllar boyunca ve dünya çapında çeşitli kültürler tarafından müjdenin çeşitli ifadelerini anlatmak.¹¹⁵

Almanya'da Protestan din eğitimi anlayışı, Katolikliğin kurtuluş için Kiliseye bağlılığa vurgu yapmasının aksine kurtuluşun örneği olarak bireyin ruhuna dönüş yapmıştır. Tanrı ile birey arasındaki kutsal arabuluculara (rahipler) hiçbir şekilde ihtiyaç yoktur.¹¹⁶ İdeal olan, Bildung idealinde ifadesini bulan güzel ruha ulaşmak- tan geçer.¹¹⁷ Bildung, insan zihninin gerçek eğitiminin bir aracı olarak tanımlanan estetik uyumdur. İnsanın asıl amacı, eğilimi değiştiren değil sonsuza dek değişme- yen bir bütünün güçlerinin en yüksek ve uyumlu birlikteliğidir.¹¹⁸ Mükemmellik sı- nırlı değildir¹¹⁹ ve "içe dönük ruhsal canlılığı" temsil eder.¹²⁰ Bildung, tek bir benlikte bulunacak ve Kant tarafından, "görünmez kilise" olarak tanımlanan bu manevi ruh halini inşa edecektir. "Görünmez kilise" fikri Protestanlığının ve eğitim anlayışının merkezinde yer alır. Eğitim faaliyetlerinde kişinin ne düşündüğü, ne hissettiği ve neyi istemediğinin dikkate alınması en temel kıstas olmalıdır.¹²¹ Dünyanın meydan

¹¹⁴ Karen L. Bloomquist - Martin L. Sinaga, "Theological Education in Lutheran Churches", *Handbook of Theological Education in World Christianity: Theological Perspectives - Regional Surveys - Ecumenical Trends*, Ed. D. Werner - D. Esterline - N. Kang - J. Raja (Oxford: Regnum Books International, 2010), 652.

¹¹⁵ Bloomquist - Sinaga, "Theological Education in Lutheran Churches", 653-655.

¹¹⁶ Daniel Tröhler, "The Grand Narratives of Modernity and the Modern Self: The Protestant Idea of the Soul and the Educationalization of the World", *Education Letters of Queen's University* (Canada: 2016), 28.

¹¹⁷ Horlacher, "Bildung - a Construction of a History of Philosophy of Education", 420; Tröhler, "The Grand Narratives of Modernity and the Modern Self: The Protestant Idea of the Soul and the Educationalization of the World", 28.

¹¹⁸ Humboldt, *Theory of Bildung*, 64.

¹¹⁹ Humboldt, *Theory of Bildung*, 512.

¹²⁰ Humboldt, *Theory of Bildung*, 513.

¹²¹ Tröhler, "The Grand Narratives of Modernity and the Modern Self: The Protestant Idea of the Soul and the Educationalization of the World", 28-29.

okumaları ile ahlaki açıdan başa çıkmak için ruhu güçlendirmek, böylece zorlukların üstesinden gelmenin önemini kavratmak temel hedeftir. Bu hedefin gerçekleşmesi yolunda Bildung'a atıfta bulunmak, yeryüzünde Tanrı'nın krallığını hayata geçirmek için vazgeçilmezdir.¹²² Bu doğrultuda Protestan anlayışa göre din eğitimi, çeşitli biçimlerinde kilisenin yaşamındaki ve görevindeki merkezi rolü nedeniyle desteği hak etmekte olup kilisenin misyonuna önemli bir katkı sağlar. Misyon, toplumdaki insanların savunucusu olarak kilisenin kapsamlı, bütünsel karakteri ve tüm insanlığa Mesih'in şahitliği olarak anlaşılır.¹²³ Bu bağlamda din eğitimini insanların kişilik gelişimi için ve çoğulcu bir toplumda anlaşmayı sağlamak için zorunlu gören Protestan kilisesi, etkinlik sahasını sadece kiliseler ya da sadece din dersi olarak görmez. Bilakis bütün bir eğitim sistemi ve anlayışı içerisinde dünyaya ve nesnelere Tanrı'nın istediği şekilde bakmayı öğretmeyi amaç edinmiştir.¹²⁴

Sonuç

Ortaçağ boyunca "insanların, Tanrı'nın bir görüntüsü olarak yaratıldığı" fikrinden hareketle "İsa Mesih'i layığıyla taklit etme" şeklinde anlaşılan Bildung kavramı, Aydınlanma düşüncesine karşıt görüş olarak ortaya çıkan Romantik felsefenin etkileri ve Wilhelm von Humboldt'un gayretleriyle Almanya'da yeni bir eğitim idealinin vücuda gelmesinde anahtar kavram olmuştur. Ortaçağ'ın Kilise egemenliğine dayalı skolastik düşünce yapısının oluşturduğu baskı, başta Almanya olmak üzere bütün Avrupa'yı birçok alanda yeni arayışlara itmiştir. Araştırma sürecinde görebildiğimiz kadarıyla Bildung ideali, özellikle eğitim konusunda bu yeni arayışların bir neticesi olarak değerlendirilebilir. İnsanın bütün potansiyellerini harekete geçirmeyi çıkış noktası olarak gören Bildung ideali, eğitim ve din eğitimi sürecinde kalıp yargılardan uzaklaşarak insanın akli yetilerinin farkına varması, yeteneklerinin tamamını geliştirmesi, çevresiyle buluşup tanışması gibi hususları öne çıkarmış; bu aşamalarda din eğitiminin gücünden faydalanma yolunu tercih etmiştir.

Din eğitiminin nihai hedefi iyi insan yetiştirmek olup bu eğitim sürecinin sonunda ulaşılması hedeflenen insanın ideal görüntüsü, bizzat yeni neslin yetiştirilmesine rehberlik eder mahiyettedir. Aynı şekilde Bildung düşüncesinde de ideal kişi, tüm potansiyellerini eşit derecede geliştirmiş, uyumlu ve dengeli bir şekilde iç bütünlüğünü sağlamış kişidir. Bu doğrultuda Almanya özelinde Bildung düşüncesi hem genel eğitim hem de din eğitimi teori ve pratiklerinin esasını teşkil etmektedir. Humboldt tarafından temelleri atılan, ardından Alman bilim adamı Karl-Ernst Nipkow'un geliştirerek farklı bir aşamaya taşıdığı "Bildung" kavramı, eğitim ve din eğitimi ile ilişkisi bağlamında teoloji ve pedagoji arasındaki eleştirel-diyalojik yakınsama modeli olarak adlandırılan bir anlayışı temsil etmekte olup dinin pedagojisinin

¹²² Tröhler, "The Grand Narratives of Modernity and the Modern Self: The Protestant Idea of the Soul and the Educationalization of the World", 29.

¹²³ Verena Grueter - Maureen Trott, "International Partnership and Theological Education in the Association of Protestant Churches and Missions in Germany (EMW)", *Handbook of Theological Education in World Christianity, Theological Perspectives - Regional Surveys - Ecumenical Trends*, Ed. D. Werner - D. Esterline - N. Kang - J. Raja (Oxford: Regnum Books International, 2010), 318-319.

¹²⁴ Doğan, "Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli", 42.

teolojik alanına aşına olmayı önemli görür. Bu noktada Almanya’da eğitim/din eğitimi-Bildung ilişkisi ve Bildung’un anlamı üzerine gerçekleştirilen tartışmalar etrafında Bildung-din eğitimi ilişkisi üç temel boyutta ele alınmış, bu boyutlar “geleneksel bilgi, sosyal oluşum ve kişisel gelişim” aşamaları olarak tespit edilmiştir. Din eğitiminin geleneksel bilgi birikimini dikkate alması ve tarihi süreçte oluşan mirası görmezden gelmemesi önemli görülmelidir. Zira din eğitimi sürecinin teorik basamağında asıl amaç, dine dair doğru bilgilerin aktarımının sağlanmasıdır. Bildung ile ilgili literatürün bir kısmı, genel olarak bu kavramın dini bilgiler de dâhil olmak üzere gelenek yoluyla aktarılmış olan bilgiye sahip olma ve bu bilginin güncellenerek hayata aktarılmasını, gerekirse de eleştirilmesini önceliğine vurgu yapmıştır. Bu yönüyle Bildung’un, din eğitimi yaklaşımlarından “din hakkında öğrenme” yaklaşımıyla örtüştüğü yine ilgili literatür tarafından ifade edilmiştir. Nitekim bu hususu destekler mahiyette Almanya’da din derslerinin öğretim programlarında öğrencilerin dini inancı, yaşamlarını şekillendirmede bir ‘yardım’ olarak algılamalarının sağlanmasına özellikle dikkat çekilmiştir. Yine başka dinleri ve kültürleri hoşgörü ve dostluk duyguları içinde anlama becerisini kazanmalarına; din eğitiminin “din” konusunun geçtiği Tarih, Coğrafya, Sosyal Bilgiler, Müzik ve Sanat Eğitimi gibi derslerle irtibatlı olmasının lüzumuna; din derslerinin okulun eleştirel özelliğini de dikkate alarak telkin edici şekilde dini birer öğreti olarak değil sosyal bir bilim olarak öğretilmesine işaret edilmiştir. Bununla birlikte Bildung ile ilgili literatürün diğer bölümü ışığında Almanya’da Katolik, Ortodoks ve Protestan eğitime yönelik uygulamalara göz atıldığında realitenin daha farklı olduğu görülecektir. İlgili uygulamalarda din eğitimi tamamen Hristiyanlık esaslı bir müfredat ve içerik üzerine inşa edilmiştir. Hatta doktriner ve eleştiriye kapalı tarzda bir eğitimin olduğunu söylemek bile mümkündür. Buradan hareketle Almanya’da din eğitimi düzenleyen kurumlar ve öğretim programlarının, Bildung ile ilgili literatürün belli bir kısmı tarafından öne çıkarıldığı gibi “din adına öğrenme” yaklaşımına göre hazırlandığı iddia edilse de tespitlerimize göre bu iddia pratikte karşılık bulmamakta, aksine Hristiyanlık merkezli doktriner bir din anlatımı ve ders içerikleriyle “dini öğrenme” yaklaşımının daha baskın olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Vatandaşlık eğitimi ve kişisel gelişim ve eğitimin, Bildung ile bağlantılı olarak mutlaka din eğitimi bağlamında ele alınması gereken iki boyut olarak düşünülmesi de kanaatimizce bu ilişkiler ağı içerisinde din eğitiminin oynayacağı rolün öneminden, onun insanın eğitimine dair birçok boyutu içermesinin yanında gelenek/bilgi, sosyal yapı ve bireysel gelişim unsurlarını bağlayıcı ve bir arada tutucu bir yapıya da sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Almanya’nın Bildung ideali çerçevesinde genel eğitime dair konulara özellikle din ile alakalı bir katkı bulma arayışının sebebi burada saklı olmalıdır. Böylece Almanya’da Bildung ideali özelinde Hristiyanlığın öğretileri, sadece din eğitimi değil genel eğitimin karakterini de ana hatlarıyla şekillendirmiş gibi görünmektedir.

Bildung idealinin inşa ettiği Alman eğitiminin temel özelliklerini “kendi tarihini referans alma, yaşama insanı buluşturma, hayatın tümünü eğitim için bir faaliyet alanı olarak görme, duyuları esas alan bir öğrenme metodu geliştirme, örnek öğretmeyi gündeme getirme” şeklinde ortaya koymak mümkündür. Hümanist bir felsefeye dayanan Bildung idealinin genel eğitim faaliyetleri için belirlediği bu ilkelerin

etkileri Almanya'daki din eğitimi uygulamalarında da dikkati çeker. Bu bağlamda Almanya'da gerek Kilise'nin belirlediği hususlar gerekse Katolik, Ortodoks ve Protestan din eğitimi uygulamaları dikkate alındığında, "İncil'in mesajını ve Hristiyanlık inancını herkese taşımak, Hz. İsa ile bütünleşerek Tanrı'ya ulaşmanın yollarını aramak, insanın doğasını statik ve kapalı olmaktan kurtarmak, bilginin keşfedilmesini sağlamak" gibi temel ölçütler, Bildung ideali tarafından öne çıkarılan ve Alman din eğitimi anlayışı, müfredatı ve uygulamalarında çok açık tezahürleri görülen hususlardır. Neticede Almanya kendi tarihsel gelişimine ve yapısına uygun olarak Bildung ideali çerçevesine din eğitimi konusundaki problemlerine çözüm üretirken başta Hristiyan inancı olmak üzere kendi kültürünü oluşturan temel öğeleri dikkate almış, köklü bir eğitim felsefesine ve tarihe sahip olmanın avantajlarını sonuna kadar kullanmıştır.

Kaynakça

- Açık, Tansu. "19.yy, Bildung Çağı?". *Paylaşımlar, Üniversite, Bilgi, Üretim*. Der. B. Mücen et Alias. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Asutay, Hikmet. "Oluşum Romalı Geleneği ile Günümüzdeki İzleri Üzerine". *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks- 4/2* (2012): 27-36.
- Bahçekapılı, Mehmet. "Din Eğitiminde Pedagojik Yaklaşımlar; "Din Hakkında Öğrenme" ve "Dinden Öğrenme". *Islamic University of Europa Journal of Islamic Research - İslam Araştırmaları 4/2* (2011): 101-120.
- Basics of Religious Education*. Ed. Martin Rothgangel, Thomas Schlag and Friedrich Schweitzer. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014.
- Başkurt, İrfan. "Almanya'da Din Eğitimi". *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Çalışma Toplantısı*. İstanbul: DEM Yayınları, 2004.
- Beutner, Mark - Pechuel, Rasmus. "Education and Educational Policy in Germany, A Focus on Core Developments Since 1944". *Italian Journal of Sociology of Education 9/2* (Haziran 2017): 9-24.
- Bloomquist, Karen L. - Sinaga, Martin L. "Theological Education in Lutheran Churches". *Handbook of Theological Education in World Christianity: Theological Perspectives - Regional Surveys - Ecumenical Trends*. Ed. D. Werner, D. Esterline, N. Kang & J. Raja. Oxford: Regnum Books International, 2010.
- Bolay, Süleyman Hayri - Türköne, Mümtazer. *Din Eğitimi Raporu*. Ankara: y.y. 1995.
- Bröckling, Ulrich. "Gendering the Enterprising Self. Subjectification Programs and Gender Differences in Guides to Success". *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory 6/2* (2005): 7-25.
- Cevizci, Ahmet. *Eğitim Sözlüğü*. Ankara: Say Yayınları, 2010.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010.
- Commission. "Bildung in a Lifelong Learning Perspective". *Report of the Seminar of the European Network of Education Councils*, Budapest: 2011.
- Coşkun, Hasan. *Kültürlerarası Eğitim -Türkiye ve Almanya Örneği-*. Ankara: Ofset Fotomat, 2016.
- Danner, Helmut. "Bildung a Basic Term of German Education". *Educational Sciences*. Cairo: 1994. <https://www.deutschland.de/tr/node/5197>. (Erişim tarihi: 21.19.2019).
- Doğan, Recai. "Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli". *AÜİFD 49/2* (2008): 1-43.
- http://europa.eu/constitution/en/ptoc1_en.htm.
- Fuhr, Thomas. "Bildung". *Transformative Learning Meets Bildung: Introduction*. Rotterdam: Sense Publishers, 2017.
- Fuhr, Thomas - Laros, Anna. - Edward W. Taylor. "Introduction, Why Compare Bildung and Transformative Learning?". *Transformative Learning Meets Bildung*. Rotterdam: Sense Publishers, 2017.
- Gadamer, Hans-Georg. *Truth and Method*. London: Continuum Publishing Group, 2004.
- Gottfried, Adam - Rainer, Lachmann, "Reasons for Religious Education in Public Schools". *Basics of Religious Education*. Ed. Martin Rothgangel - Thomas Schlag - Friedrich Schweitzer, Göttingen: Vandenhoeck - Ruprecht, 2014.
- Grueter, Verena - Trott, Maureen. "International Partnership and Theological Education in the Association

- of Protestant Churches and Missions in Germany (EMW)". *Handbook of Theological Education in World Christianity, Theological Perspectives – Regional Surveys – Ecumenical Trends*. Oxford: Regnum Books International, 2010.
- Heidith, Irene. "Exploring the Historical Dimensions of Bildung and Its Metamorphosis in the Context of Globalization". *L2 Journal* 7/4 (2015): 2-16.
- Hermans, Chiris. "Good Education, the Good Teacher, and a Practical Art of Living a Good Life: a Catholic Perspective". *Journal of Beliefs & Values Studies in Religion Education* 38/1 (Şubat 2017): 77-88.
- Horlacher, Rebekka. "Bildung – a Construction of a History of Philosophy of Education". *Studies in Philosophy and Education* 23 (2004): 409-426.
- M. Hull, John. "Çoğulcu Avrupa'da Pratik Teoloji ve Din Eğitimi". Trc. Cemil Oruç, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3 (2012): 224-242.
- Humboldt, Wilhelm Won. *Theory of Bildung*. Trc. Gillian Horton-Kruger. Darmstadt: 1969.
- Korczynski, Broniek. "A Spirituality of Catholic Education –Seeing Differently". *Education Letters of Queen's University*. Canada: 2016.
- Köylü, Mustafa. "Batı Ülkelerinde Din Eğitimi: Genel Bir Bakış, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2017): 223-245.
- Kwiek, Marek. "The Classical German Idea of the University Revisited or on the Nationalization of the Modern Institution". *CPP Research Papers Series*, 1. Poznan: 2006.
- Liedman, Sven-Eric. "In search of Isis: General education in Germany and Sweden". In *The European and American University Since 1800: Historical and Sociological Essays*. Eds. Sheldon Rothblatt and Björn Wittrock. New York: Cambridge University Press, 1993.
- Lohmar, Brigitte - Eckhardt, Thomas. *The Education System in the Federal Republic of Germany 2012/2013*. Bonn: KMK, 2014.
- Medeni, Elif. "Din Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım: Yeterlilik Modelleri ve Eğitim Standartları -Almanya ve Avusturya Örneğinin Türkiye'ye Uyarlanabilirliği-". *Marife* 13/2 (2013): 9-22. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3344430>.
- Nipkow, Karl Ernst. "Foundational Questions in the Pedagogy of Religion". *Societal Challenges and Theoretical Notions* 1 (1975): 173-177.
- Nordenbo, Sven Erik. "Bildung and the Thinking of Bildung". *Educating Humanity: Bildung in Postmodernity*. Der. Lars Lovlie, Klaus Peter Mortensen, ve Sven Erik Nordenbo. Cornwall: Blackwell, 2003.
- Oelkers, Jürgen. "The German Concept of Bildung Then and Now". *European College of Liberal Arts*. 1-21. Berlin: 2011.
- Okumuşlar, Muhiddin. "Çok Kültürlü Toplumlarda "Din Hakkında Öğrenme" ve "Dinden Öğrenme" Modeli". *Marife* 7/2 (2007): 251-264. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343851>.
- Önsöz, Z. Salih. "Hristiyan-Alman Okullarında Müslüman Türk Çocuklarının Din Eğitimi ve Öğretimi". *Diyanet Dergisi* 19/18 (Ocak-Şubat-Mart 1983): 50-53.
- Östling, Johan. *Humboldt and the Modern German University -An Intellectual History-*. Trc. Lena Olsson. Sweden: Lund University Press, 2018.
- Pikkariainen, Eetu. "Signs of Reality: The Idea of General Bildung by J. A. Comenius". *Theories of Bildung and Growth*. Rotterdam: Sense Publishers, 2012.
- Sarkar, Prabhat Ranjan. *The Liberation of Intellect: Neohumanism*. Kolkata: Ananda Marga Publications, 1982.
- SCCE (Sacred Congregation for Catholic Education). *Education Together in Catholic Schools: A Shared Mission between Consecrated Persons and the Lay Faithful*. http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_20070908_educareinsieme_en.html, 2007.
- Siljander, Pauli - Kivela, Ari - Sutinen, Ari. *Theories of Bildung and Growth*. Rotterdam: Sense Publishers, 2012.
- Skeie, Geir. "Plurality and Pluralism in Religious Education". *International Handbook of the Religious, Moral and Spiritual Dimensions in Education 1*. Ed. M. de Souza - G. Durka - K. Engebretson - R. Jackson - A. McGrady. Berlin: Springer Science & Business Media, 2006.
- Sorkin, David. "Wilhelm von Humboldt: the Theory and Practice of Self-Formation (Bildung), 1791–1810". *Journal of the History of Ideas* 44/1 (Ocak-Mart 1983): 55-73.
- Soysal, Deniz. "İnsan Bilimlerinde Bildung Kavramının Yeri". www.flfsdergisi.com, ss. 117-122. (Erişim tarihi: 06.03. 2019).
- Şahin, İsmet. "Hümanizm ve Eğitim". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* www.e-sosder.com. 3/11 (2005): 47-55. (Erişim tarihi: 10.09.2019).
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012.
- Tröhler, Daniel. "The Grand Narratives of Modernity and the Modern Self: The Protestant Idea of the Soul

- and the Educationalization of the World". *Education Letters of Queen's University*. Canada 2016.
- Tyson, Ruhi. "What Would Humboldt Say: A Case of General Bildung in Vocational Education?". *International Journal for Research in Vocational Education and Training (IJRVET)* 3/3 (Aralık 2016): 233-249.
- Vassiliadis, Petros - Kasseluri, Eleni - Kalaitzidiz, Pantelis. "Theological Education in Orthodox Churches Theological Education in the Orthodox World". *Handbook of Theological Education in World Christianity: Theological Perspectives – Regional Surveys – Ecumenical Trends*. Ed. D. Werner - D. Esterline - N. Kang - J. Raja. Oxford: Regnum Books International, 2010.
- Wittrock, Björn. "The Modern University: The Three Transformations". In *The European and American University Since 1800: Historical and Sociological Essays*. Ed. Sheldon Rothblatt and Björn Wittrock. New York: Cambridge University Press, 1993.
- World Data on Education 2006/2007 Germany. www.eurydice.org. (Erişim tarihi: 15.02.2019).